

mfa

Vetenskapsmagasinet

Meddelanden från Åbo Akademi

Oktober 2016

Nr 7

”

Moralen ligger inte i att man tillämpar vissa regler. Men i dagens mainstreametik, såväl en sekulär som en religiös, är det utifrån vissa givna regler som det avgörs om jag gör rätt eller fel. Moralen blir kvasijuridik.

Bortom en universell moral

DET MORALISKA SPRÅKETS ÅTERKOMST | MORAL HANDLAR OM SAMVETSRELATIONER
KOGNITIV FITNESS | LABYRINTENS GÅTA OLÖST | ETT SPEGLANDE DIGITALT FLÖDE

Vilse i labyrinten

Labyrinterna, i Finland kallade jungfrudanser, är en rätt vanlig syn i det maritima landskapet. Man vet inte mycket om deras ursprung och betydelse, men tolkningarna är många och fascinationen för dem stor.

Jungfrudansen på Domarkobban i Sideby söder om Kristinestad utgår som många andra labyrinter från korset i mitten och ligger idag 2,5 meter över havet.

Foto: Mikael Herrgård.

intro

Utan en religion att falla tillbaka på verkar våra försök att besvara hur livet ska levas och frågor om gott och ont bli ett evigt balanserande. Å ena sidan verkar allt gå för sig – en position som är svår att faktiskt mena. Å andra sidan kan man okuvligt låsa sig vid sina slutsatser efter att ha låtit förnuftet bestämma rätt och fel. **I KULTURKROCKAR** är det lätt hänt att man söker något större att hänvisa till, bestående och universella svar på moraliska och etiska frågor. Vi vänder oss kanske inte längre till religionen, utan till lagen, kollektiva värderingar eller något annat regelverk.

Men moralen handlar ytterst om vem ”jag” är och vill vara. Enligt de forskare vi talat med borde vi närma oss moralen genom att vända oss mot oss själva, och söka svaret på moraliska frågor i våra personliga upplevelser av ansvar och samvete i relationen till andra. Utförligare om det inne i tidningen.

DÄR VÅRT VAL av värderingar kan vara ett socialt spel och positionerande är det uppenbart att en stor del av vårt mediebeteende är det. Och om moralen är något vi borde spegla inifrån, finns det något annat vi inte verkar kunna låta bli att spegla oss i: mobilkameran. Vi tittar här på selfier som uttryck för samtiden, och konstaterar att det är tveksamt om vår icke-materiella, ständigt flytande mediekultur kommer att skapa några bestående minnen.

EN KLAR BELASTNING för minnet verkar den däremot vara. När informationen snabbt flödar förbi är våra kognitiva funktioner under hårt tryck. Det här har öppnat marknaden för nya digitala produkter som påstår sig förbättra våra minnen, ett påstående som det verkar saknas bevis för.

Mera om arbetsminnet och minnesträning i detta nummer, där vi också spekulerar i vad som varit syftet med jungfrudanserna – stenformationer som visserligen är bestående kulturföremål men som tappat sin betydelse och idag är ett (forn)minne blott.

Chefredaktör

Nicklas Hägen

MEDDELANDEN FRÅN ÅBO AKADEMI

REDAKTION	NICKLAS HÄGEN, chefredaktör tfn: (02) 215 4693 e-post: nicklas.hagen@abo.fi MARCUS PREST, redaktör tfn: (02) 215 4715 e-post: marcus.prest@abo.fi
WEBBREDAKTÖR	PETER SIEGFRIDS tfn: (02) 215 4882 e-post: peter.siegfrids@abo.fi
REDAKTÖR I VASA	ARI NYKVIST tfn: (06) 324 7452 e-post: ari.nykvist@abo.fi
ADRESS	Åbo Akademi Domkyrkotorget 3 20500 Åbo
E-POST	meddelanden@abo.fi
WWW	mfaa.abo.fi
ANSVARIG UTGIVARE	THURID ERIKSSON, kommunikationschef tfn: (02) 215 4124 e-post: thurid.eriksson@abo.fi
GRAFISK FORM	PETER SIEGFRIDS
TRYCKERI	Tidningen trycks av tryckeri FRAM och upplagan är 4 800 ex.

ISSN 2341-9644 (print)
ISSN 2341-9652 (online)

© Kommunikationsenheten vid Åbo Akademi 2016

Meddelanden från Åbo Akademi utges ut av Åbo Akademi. Tidningen utkommer månatligen under läsåret och sänds till huvuddelen av akademins anställda samt bla till massmedia, till universitet och högskolor i Norden, till kommuner, bibliotek och gymnasier i Svenskfinland, till medlemmar i Akademiföreningen Åbo Akademiker r.f. och till ett stort antal personer verksamma inom politik, förvaltning och näringsliv.

MEDDELANDEN FRÅN ÅBO AKADEMI

Januari 2015. Fotbollsspelaren Francesco Totti firar sitt mål för AS Roma med att ta en selfie mitt under pågående match. Mobilen fick han av en lagledare. Foto: AP/Lehtikuva/Gregorio Borgia.

14

Omslagsbild: Jussi Virkkumaa.

ARTIKLAR

- 14 Ett speglade digitalt flöde**
Att selfier används i en presidentkandidats kampanj är ett tecken på att något förändrats i mediekulturen. Men vad?
- 16 Det moraliska språkets återkomst**
I och med globaliseringen har religionen gjort ett återinträde i våra samhällen och medvetanden. Det här leder till nya förutsättningar för vårt tal om gott och ont.
- 22 Moral handlar om samvetsrelationer**
Filosofen Hannes Nykänen beskriver värderingar som schabloner, ett slags förskjutning av våra svårigheter med moral och samvete.
- 24 ”Rättigheter” aktuella då situationen havererat**
Mänskliga rättigheter är ett sätt att få distans till en situation och också ett sätt för oss att artikulera en etik som vi hoppas är universell.
- 26 Kognitiv fitness**
En ny digital marknad spelar på rädslan för försämrat minne och minnesstörningar. Den som hoppas på ett lätt sätt att förbättra sitt minne blir besviken.
- 31 Labyrintens gåta olöst**
Jungfrudanser är spridda i den maritima miljön. De kittlar fantasin och även om ingen kan ge ett slutgiltigt svar på vad som varit syftet med dem, finns det många tolkningar.

NYHETER

- 08 En konstnärlig processutveckling**
Hemmagjorda ingenjörslösningar från Åbo Akademi bakom vad som sannolikt är de största för hand tillverkade pappersarken i Finland.
- 11 Kattguld**
Forskare vid Åbo Akademi och Åbo universitet har tagit fram en vattenreningsprodukt som bygger på kattguld.

KOLUMNER

- 10 Dikt och politik**
Kolumnist Anna Möller-Sibeliuss skriver om politiska poeters slitning mellan socialt engagemang och estetik.
- 35 Skapar universiteten forskare eller robotar?**
Gästkolumnisten Parvez Alam skriver om hur samarbeten med industrin riskerar att lösa upp traditionella akademiska tillvägagångssätt.

MEDDELANDEN FRÅN ÅBO AKADEMI

FISKE STÖR FISKEPOPULATIONENS NATURLIGA STORLEKSVARIATION

ÅBO AKADEMI deltar i en studie om hur kommersiellt fiske minskar på den biologiska variationen i utnyttjade populationer. Forskningsresultaten har nu publicerats i den vetenskapliga tidskriften *Biology Letters*.

I tidigare studier har man främst fokuserat på hur fiske påverkar medelstorleken på de skördade populationerna. Dessa nya resultat visar att skördade populationer, utöver att de utsätts för demografiska utmaningar, kan ha problem med att anpassa sig till förändringar i miljön.

Åbo Akademi har bland annat deltagit i studien med att genomföra experiment med zebrafiskar, som undersöks i studien.

Experimenten är utförda i Åbo Akademi akvarieutrymmen i BioCity.

Artikeln är ett resultat av samarbete mellan Åbo Akademi, Åbo universitet, Helsingfors universitet och Leibniz-Institute of Freshwater Ecology and Inland Fisheries i Tyskland.

Författare är **Silva Uusi-Heikkilä** (UTU), **Kai Lindström** (ÅAU), **Noora Parre** (UTU), **Robert Arlinghaus** (IGB), **Josep Alós** (IGB) and **Anna Kuparinen** (HY).

Titeln på artikeln i *Biology Letters* är "Altered trait variability in response to size-selective mortality". Artikeln finns att läsa på adressen: <http://rsbl.royalsocietypublishing.org/content/12/9/20160584>.

DET PROTESTANTISKA ARVET I NORDISK RÄTTSUPPFATTNING

ÅBO AKADEMI är partneruniversitet i ett nytt treårigt HERA-projekt (*Humanities in the European Research Area*) kallat *Protestant Legacies in Nordic Law. Uses of the Past in the Construction of Secularity of Law*.

Projektet ska undersöka hur protestantismen har påverkat utvecklingen av den nordiska, sekulära, rättsuppfattningen under de 500 år som snart har förflutit sedan reformationen i Norden.

En viktig dimension av projektet utgör studiet av den roll religiösa minoriteter har haft i historien och idag när det gäller den nordiska rättsuppfattningen och förståelsen av relationen mellan rätt och religion i de nordiska länderna. Det sätt på vilket reformationen genomfördes i det som idag är Tyskland, och kom att påverka rättsuppfattningen där, utgör ett viktigt komparativt perspektiv.

Projektet leds av professor **Lisbet Christoffersen** (Köpenhamns universitet) tillsammans med fyra andra Principle Investigators: biträdande professor i minoritetsstudier vid Åbo Akademi **Pamela Slotte**, professor **Tarald Rasmussen** (Oslo universitet), professor **Hans Michael Heinig** (Göttingens universitet), samt universitetslektor **Anna Sara Lind** (Uppsala universitet).

Projektet tilldelades drygt 1,1 miljoner euro i EU:s HERA Joint Research Programme-utlysning med temat "Uses of the Past". Sammanlagt 605 ansökningar inlämnades och 18 projekt tilldelades finansiering.

Projektet är tvärvetenskapligt och samlar 18 teologer, jurister och religionsvetare från Danmark, Norge, Sverige, Finland och Tyskland. Därtill har projektet en rad icke-akademiska samarbetspartners i de fem länderna.

INDIENS AMBASSADÖR BESÖKTE ÅBO AKADEMI I SEPTEMBER

INDIENS AMBASSADÖR i Finland, **Ashok Kumar Sharma** besökte tillsammans med sin fru **Rini Sharma** Åbo Akademi tisdagen den 6 september. Värd för besöket vid Åbo Akademi var vice rektor **Niklas Sandler**.

Ambassadören önskade särskilt bekanta sig med religionsvetenskapen och religionsvetenskaplig forskning vid Åbo Akademi.

Efter en kort mottagning i rektorsrummet i huvudbyggnaden där också profes-

sorn i religionsvetenskap **Peter Nynäs**, universitetsforskaren i religionsvetenskap **Måns Broo** och ambassadörens attaché **Timo Kuivanen** deltog, besökte sällskapet Donnerska institutet.

Timo Kuivanen (fr.v.), Niklas Sandler, Måns Broo, Peter Nynäs, Ashok Kumar Sharma och Rini Sharma. Foto: Mia Henriksson.

PRISTAGARE UR HARRY ELVINGS LEGAT BELÖNADES

Antony Fredriksson.

Janne Elo.

ÅRETS PRISTAGARE ur Harry Elvings legat belönades i samband med Åbo Akademi inskription i början av september.

FD Antony Fredriksson och PeD Janne Elo tilldelades ett forskarpris om 6 000 euro var för sina respektive doktorsavhandlingar. Fredriksson doktorerade i filosofi med avhandlingen *Vision, Image, Record – A Cultivation of the Visual Field* och Elo i pedagogik med avhandlingen *Företagsamhet i skola och utbildning. Lärarens tankar om förutsättningarna att nå målen i temaområdet Delta-gande, demokrati och entreprenörskap*.

Akademilektor i värmeteknik, docent **Frank Pettersson** tilldelades årets lärarpris om 6 000 euro. Pettersson beskrivs som en lärare med god pedagogik, kunskap inom sitt ämne och rätt mängd humor. Han är flexibel och lyssnar på studenternas åsikter utan att kompromissa undervisningens kvalitet.

Årets handledare på magisternivå är FD **Mia Österlund**, universitetslärare i litteraturvetenskap. Österlund beskrivs som en uppmuntrande och sakkunnig handledare. Hon visar ett stort intresse och engagemang för studenternas arbeten och anpassar sin handledning så att studenterna utvecklas.

Årets handledare på kandidatnivå är PeM **Ann-Sofie Smeds-Nylund**, universitetslärare i allmän pedagogik. Smeds-Nylund beskrivs som en handledare som är synnerligen engagerad och har ett genuint intresse för studerandenas framgång. Hon är bra på att motivera och ger råd anpassade till studenternas individuella behov.

Handledarpriserna på 1 500 euro var utdelades på basis av studerandes nomineringar.

Åbo Akademi gav också stipendium åt två studerande som uppvisat en hyfsad studieframgång och som har bedrivit allmännyttig aktivitet akademien till gagn. Stipendierna om 1 000 euro var gavs till tekn.stud. **Jens Back** och teol.stud **Karin Karlsson**.

disputationer

VÅRDVETENSKAP

HVM **Gunilla Holopainen** disputerar i vårdvetenskap måndagen den 17 oktober på avhandlingen *Mötets kalejdoskop – det vårdande mötets skiftande mönster*. Disputationen äger rum kl. 12 i Akademisalen, Academill. Opponent är docent **Lena Wiklund Gustin**, Mälardalens högskola, och kustos är professor **Lisbeth Fagerström**.

DATAVETENSKAP

MSc **Diana-Elena Gratie** disputerar i datavetenskap torsdagen den 20 oktober på avhandlingen *Refinement of biomodels using Petri nets*. Disputationen äger rum kl. 12 i auditorium XX, Agora. Opponent är associate professor **Jetty Kleijn**, University of Leiden, och kustos är professor **Ion Petre**.

PEDAGOGIK

FM **Marina Bendtsen** disputerar i pedagogik fredagen den 21 oktober på avhandlingen *Becoming and being a language teacher. Evolving cognitions in the transition from student to teacher*. Disputationen äger rum kl. 9 i Akademisalen, Academill. Opponent är professor **Hannu L.T. Heikkinen**, Jyväskylä universitet, och kustos är professor emeritus **Kaj Sjöholm**.

REGLERTEKNIK

MSc **Ramkrishna Ghosh** disputerar i regler teknik fredagen den 28 oktober på avhandlingen *Input Designs for Identification of Ill-conditioned Multivariable Systems*. Disputationen äger rum kl. 12 i Auditorium Salin, Axelia. Opponent är professor **Sirkka-Liisa Jämsä-Jounela**, Aalto-universitetet, och kustos är professor **Kurt-Erik Häggblom**.

INDUSTRIELL EKONOMI

Kand. nauk **Nikolay Pavlov** disputerar i industriell ekonomi fredagen den 28 oktober på avhandlingen *Product Lifecycle Management*. Disputationen äger rum kl. 13 i auditorium Ringbom, Axelia. Opponent är professor **Ignacio Javier Pérez Galvez**, Universidad de Cádiz, och kustos är professor **Kim Wikström**.

En konstnärlig process-utveckling

Hemmagjorda ingenjörslösningar från Åbo Akademi ligger bakom tavlor som kommer att hänga på väggarna i Maunula-talo, Helsingfors. Pappersarken är sannolikt de största som tillverkats för hand i Finland.

TEXT: NICKLAS HÄGEN

En grupp forskare vid ämnet naturmaterialteknik vid Åbo Akademi har under det senaste året varit involverade i ett konstprojekt där de fått sätta sina ingenjörskunskaper på prov. De tillverkade antagligen Finlands största för hand tillverkade pappersark till ett konstverk som i sin helhet består av björkar som röjts ur vägen för det kommande Maunula-talo i Månsas, Helsingfors.

Konstverkets ramar, papper, tryckfärg och motiv – allt kommer från samma björkar. Det skapas av konstnärerna **Visa Suonpää** och **Patrik Söderlund**, och kommer att hängas

på väggarna i Maunula-talos bibliotek, när det väl står klart.

Konstverket kommer att bestå av ett tiotal tavlor på 70x70 cm.

– Vi gör ofta små ark på 15x15 cm och har en handarksform som motsvarar en A4. Utmaningen i det här projektet var att arket var så mycket större än vi är vana vid, säger **Mari Nurmi**, akademilektor i pappersförädling vid Åbo Akademi.

Nurmi var projektledare tillsammans med akademilektorerna **Jan Gustafsson**, fiber- och cellulosateknologi, och **Anna Sundberg**, trä- och papperskemi. Doktoranderna

Rajesh Koppolu och **Mukunda Adhikari** utförde det mesta av arbetet, där också laboratortekniker **Björn Friberg** bidrog.

– Det har verkligen varit en processutveckling. Att tillverka papper är rätt enkelt, men att tillverka ett som är så här stort så att det blir slätt och jämnt, det är svårt, säger Gustafsson.

Kokning och jesustejp

Pappersmassan tillverkades genom att koka träflis tillsammans med natriumhydroxid och natriumsulfid, en och en halv timme under tryck i 170 grader. Den färdiga massan hälldes sedan på en silduk, en så kallad vira, fäst i en ram för avrinning. För ett ark gick det åt 20 liter färdig blandning av vatten och fibrer.

– Normalt sätter man in viran i den flytande pappersmassan, men i och med att arket och ramen var så stora skulle det ha behövts rätt mycket kraft för att lyfta dem. Efter att ha kollat med hantverkare som tillverkar papper visade det sig att det var bättre att hälla massan på viran, säger Nurmi.

– Själva kokningen var sedan en standardprocedur, så det var inget nytt med den. Förutom för våra doktorander som utförde arbetet. De hade inte kokat pappersmassa tidigare, säger Gustafsson.

Det tog rätt många försök och en hel del justeringar för att få pappret att hållas ihop och bli jämnt. Bland annat behövde man justera ramen och avrinningshålen under viran eftersom avrinningen behöver ske i rätt takt samtidigt som man behöver se till att fibrerna hålls kvar i ramen. För hög eller för låg avrinningshastighet ger ett ojämnt papper.

– Det gick åt mycket jesustejp (*”silvertejp”/Red.*), säger Nurmi.

Ännu efter avrinningen innehöll pappret cirka 70 procent vatten. Det behövde man få bort relativt fort, dels för att man inte kan använda viran på nytt förrän pappret torkat och dels för att pappret börjar lukta illa om olika biologiska processer hinner aktiveras.

– I början tog vi en mängd Wettex-trasor och pressade dem mot pappret bit för bit. Det var ett riktigt handarbete, säger Gustafsson.

– Via en kontakt som arbetar vid ett företag som tillverkar viror fick jag sedan nya viror. Efter det behövdes inga trasor, säger Nurmi.

Också utslätningen av pappret gjordes med en hemmagjord lösning.

– Vi hade ångstrykjärn som vi använt som efterbehandlingsmetod. Vi har en kalender men den är inte tillräckligt bred så vi var tvungna att fundera på en annan metod, säger Nurmi.

Samma tillsats som i glass

Tavlornas motiv blir avtryck av olika skivor av björkarna, där årsringarna tydligt framträder. Pappren pressas mot björkskivorna, som täckts med tryckfärgen: kol som gjorts av samma björkar. Eftersom metoden kräver ett visst tryck mot pappersytan för att få färgen att fastna, behöver pappret vara tåligt.

– Anna Sundberg bistod med papperskemikalierna som gjorde pappret starkare. Det var stärkelse som inte kom från träden, men också den enda tillsatskemikalie som använts, säger Gustafsson.

– Förutom att det i det nyaste pappret också finns karboximetylcellulosa, CMC, samma förtjockningsmedel som ofta används i till exempel glass, säger Nurmi.

Maunula-talo öppnas i december. Besökarna som ser tavlorna får vara lyckligt omedvetna om forskarnas ansträngningar.

– Det var ett intressant, roligt och annorlunda projekt, men om någon kommer och frågar om vi kunde tillverka ett papper på 90x90 cm tror jag vi säger nej, säger Nurmi. ♦

disputationer

PEDAGOGIK

FM **Mikaela Hermans** disputerar i pedagogik fredagen den 4 november på avhandlingen *Från förståelse till agerande. Niondeklassares och geografilärares syn på klimatförändringen och undervisningen om klimatförändringen*. Disputationen äger rum kl. 12 i Akademisalen, Academill. Opponent är docent **Christina Ottander**, Umeå universitet, och kustos är docent **Irmeli Palmberg**.

TEKNISK KEMI OCH REAKTIONSTEKNIK

DI **Anna Sundquist** disputerar i teknisk kemi och reaktionsteknik torsdagen den 10 november på avhandlingen *Modeling the chemistry of metal cations in pulp and papermaking processes*. Disputationen äger rum kl. 12 i auditorium Salin, Axelia. Opponent är TkD **José Rafael Hernández Carucci**, Nalco Water och kustos är professor **Tapio Salmi**.

VÄRME- OCH STRÖMNINGSTEKNIK

DI **Martin Fält** disputerar i värme- och strömningsteknik fredagen den 11 november på avhandlingen *The utilization of participating gases and long-wave thermal radiation in a passive cooling skylight*. Disputationen äger rum kl. 12 i auditorium Salin, Axelia. Opponent är associate professor **Mika Järvinen**, Aalto-universitetet och kustos är professor **Ron Zevenhoven**.

DATATEKNIK – INBYGGDA DATORSYSTEM

FM **Stefan Grönroos** disputerar i datateknik – inbyggda datorsystem fredagen den 11 oktober på avhandlingen *Efficient and Low-Cost Software Defined Radio on Commodity Hardware*. Disputationen äger rum kl. 12 i auditorium XX, Agora. Opponent är professor **Manuel Velez**, University of the Basque Country och kustos är docent **Jerker Björkqvist**.

Ovan: Pappret torkar i sin ram. Nedan: Doktoranderna **Rajesh Koppolu** (t.v.) och **Mukunda Adhikari**. Foto: Jan Gustafsson.

Ovan: **Mari Nurmi** (t.v.) och **Jan Gustafsson**. Foto: Nicklas Hägen. Nedan: Ett smakprov av konstverket. Foto: Jan Gustafsson.

Dikt och politik

Kolumnist Anna Möller-Sibeliuss skriver om politiska poeters slitning mellan å ena sidan socialt engagemang och å andra sidan estetik. Dikten är onyttig och kan samtidigt bidra till förändring.

Känslan av vanmakt inför världens tillstånd är / hybris. / Ta reda på FNL-insamlingens postgironummer! skriver den finlandssvenska poeten Gösta Ågren i en diktsamling från 1972.

Raderna handlar om USA:s krig i Vietnam, som då hade pågått i många år. De handlar också om en tro på poesins möjlighet att påverka och skyldighet att ta ställning till politiska frågor, att vara solidarisk med de utsatta och engagera sig för ett bättre samhälle.

Omisskännlig sextio- och sjuttitalsagenda förvisso. Det är lätt att hitta liknande exempel ur den finlandssvenska dikten från den här tiden, liksom i andra språkområdens och länders poesi, för trenden var gemensam i västvärlden. Men om man väljer att inte avfärda den här typen av dikt som ett vänsterideologiskt tidsfenomen av endast litteratur- och idéhistoriskt intresse, utan tar den på allvar, vad kan den då säga oss idag?

Den prosaiska stilens ursprungliga chockverkan har nog gått förlorad. Även den mindre initierade lyrikläsaren lär ha snappat upp att dikt numera kan se ut nästan hur som helst. Men kanske det direkta tilltalet fortfarande fungerar i sin raka kommunikation? Alla förstår precis vad som sägs, ingen stöts bort av svårtolkad metaforik. Vardagligheten är inkörd i poesin på ett helt annat sätt idag än den var på 1960-talet, när det ännu rädde en viss konsensus om att en dikt skulle vara vacker, gärna centrallyriskt ”ren” och modernistisk till stilen.

Men att poesi är oskön enligt en konventionell estetik är en sak, att den är ideologisk är en annan. Vem orkar läsa dikter som mest liknar politiska manifest? Kanske många, men inte länge. Intressantare är de dikter som har en ideologisk grund eller ett tydligt etos (gränsen mellan dem är inte alltid så klar) men där den lyriska genren ställer sina krav. De lyriska kraven kan handla om lyhördhet för tillvarons nyanser, komplexitet och ovisshet, och för det rätta formspråket.

I min forskning i Gösta Ågrens, Lars Huldéns och Claes Anderssons 1960- och 1970-talspoesi har jag funnit just det: den fruktbara spänningen mellan samtidens krav på socialt engagemang (mer eller mindre internaliserad hos poeterna) och lyrikens vidare syftning. Diktarna kämpar på med den motsättningen och det känns på något sätt riktigt. Både det att världens nöd måste finnas med i lyriken och att den omständigheten åstadkommer filosofiska och estetiska problem.

I ett marknadsorienterat samhälle som är inriktat på ökad vinst, effektivitet, produktivitet och konkurrens – så var det på 1960–70-talen och så är det än mer idag – kan poesins brist på ekonomisk lönsamhet (knappast någon genre säljer lika dåligt) och allmänna onyttighet (för vad kan man göra med en dikt?) redan i sig te sig som en politisk motståndsstrategi.

Vem har sagt att det ska vara enkelt? Men att det borde vara sant har många poeter tyckt, även om också det kan betyda flera saker.

Lyrikens vidare syftning, förresten. Är det egentligen avsaknaden av syftning som framför allt utmärker lyriken? Att den står tendenslös och fri, i grunden har ett egenvärde, är konst för konstens skull? Paradoxalt kan en sådan världsfrånvändhet upplevas provokativ, som ett slags olydnadens anarkism. I ett marknadsorienterat samhälle som är inriktat på ökad vinst, effektivitet, produktivitet och konkurrens – så var det på 1960–70-talen och så är det än mer idag – kan poesins brist på ekonomisk lönsamhet (knappast någon genre säljer lika dåligt) och allmänna onyttighet (för vad kan man göra med en dikt?) redan i sig te sig som en politisk motståndsstrategi.

Fast ett och annat kan man faktiskt också göra med dikt. Den kan ha en terapeutisk verkan. Den kan uppöva den språkliga förmågan. Den kan på långsikt hjälpa till att forma ett kritiskt tänkande. Den kan kanske till och med få en att ta reda på bankkontonumret till Amnesky. Eller att skriva en insändare eller kontakta en minister. Som en biefekt av den etiska mognadsprocess som lyriken i bästa fall befrämjar. ♦

Anna Möller-Sibeliuss är filosofie doktor, forskare i litteraturvetenskap vid Åbo Akademi.

Kattguld

Få tänker på att mineraler kan ha aktiva egenskaper som gör att de interagerar med sin omgivning. Forskare vid Åbo Akademi och Åbo universitet har tagit fram en vattenreningsprodukt som bygger på mineralen vermikulit – i folkmun känd som ”kattguld”.

TEXT: MARCUS PREST

Olav Eklund, professor i geologi vid Åbo Akademi har under en längre tid tänkt att han som forskare förutom att utbilda folk också ska kunna ge något direkt tillbaka till samhället, något som samtidigt gör något för att förbättra miljön.

– Mina tankar i den här riktningen väcktes medan jag hållit fältkurser i geologi ute på Åland. Jag har hållit på med dessa kurser i tio-tals år och samtidigt följt med hur vattenmiljön kontinuerligt försämrats, säger Eklund.

– Det har naturligtvis forskats mycket i allt det här. Men från forskningsresultat till action är det en lång väg. Det händer i allmänhet inte så mycket, tyvärr.

Eklund kände från litteraturen till att det finns vissa mineraler som kan ta in ammoniumkväve till sitt kristallgitter. Ammoniumkvävet är tillsammans med fosfor den centrala komponenten i övergödningen av Östersjön – det är ammoniumkväve och fosfor som rinner av åkarna ner i havet.

– Jag satte en forskningsassistent på jobbet att leta fram vilken typ av lerm mineral som fångar ammoniumkväve. Det visade sig att det är mineralet vermikulit som gör det. I folkmun kallas vermikulit ”kattguld”, det vill säga ett mineral som de flesta är bekanta med.

– Det visade sig att vermikulit är verkligen effektiv på uppgiften vi ville ha den att göra. Den kan under goda förhållanden absorbera den största delen av ammoniumkvävet på under fem timmar. Detta gör också att lukten försvinner då ingen ammoniak hinner bildas.

Vermikulitens egenskaper satte igång en del idéer. Det centrala är alltså vattenrening, man kan till exempel placera den på ställen där mindre vattendrag rinner ut till större vattendrag. Att vermikuliten tar bort lukt gör att den också är ett fiffigt material att använda i torrdass. Och till exempel på hönsgolv, i biogasanläggningar, avstjälningsplatser, och kanske även i vattenreningsverk – för att ta hand om slagget.

Men det som gör vermikuliten extra smart är att den kan användas som gödsel igen: genom att mineralen tar upp ammoniumkvävet i sitt kristallgitter, vilket gör att ammoniumkvävet får en praktiskt hanterbar form, kan ammoniumkvävet återföras tillbaka till åkern där den befrämjar växtligheten.

– Som gödsel fungerar produkten då den är laddad med ammoniumkväve oerhört bra. Skillnaden till referensprodukter är nästan som i Kalle Anka. Vi ser tio gånger starkare granplantor och 22 gånger tyngre kálhuvuden på samma växttid i jämförelse med referenssubstanter.

Riskkapital för riskfria projekt

Efter att ha konstaterat mineralens goda egenskaper har Eklund och den grupp forskare från Åbo Akademi och Åbo universitet och företagare som förutom Olav Eklund är Caius Kuhlefeldt, Taina Laiho, Rasmus Blomqvist, Miradije Rama, Jens Johansson, Timo Forss och Stefan Sandbacka, kollat på marknadsanalyser och på var man kan få tag på vermikulit och rätt sorts vermikulit. Det vill säga vermikulit som har den rätta och bästa kemiska sammansättningen för processen och inte är kontaminerad med tungmetaller. I samband med detta bildade gruppen företaget NanoGeo Finland.

– Det första vi behövde var riskkapital. Men det visade sig att det knappt finns något riskkapital alls i Finland. Och det som finns satsas bara på bombsäkra projekt. Vi fick höra: ”Vi ger er kapital under förutsättningen att ni visar tre storkunder som förbinder sig att köpa stora volymer i tre år framåt”. Vad är det för ett riskkapital? Vad är det för risk, säger Eklund.

– Vi lärde oss att man inte ska komma på något splitternytt, det är för omständligt. Man ska istället hitta en liten förbättring till något

som redan existerar. Nå, då bestämde vi oss för att göra det här själva. Vi startar upp och börjar göra allt själv med stöd av Tekes och K.H. Renlunds stiftelse.

Biprodukt från gruvdrift

Vermikulit är en biprodukt från fosforgruvor. Vermikuliten finns i det övre lagret i jordsedimentet innan man kommer åt fosfor och skyfflas därför åt sidan. Gruppen koncentrerade sig först på vermikulit från Kovdorgruvan i Ryssland. Gruvan och verksamheten visade sig vara igång men ingen på plats visste vem som äger gruvan, vilket gjorde det omöjligt att göra några överenskommelser eller affärer. Senare har man på den internationella marknaden hittat den typ av vermikulit man behöver för att göra den typ av produkt man har i tankarna.

– Vi vill inte i detta skede berätta varifrån vi köper vår vermikulit. Men just nu får vi tag på rätt sorts vermikulit till ett marknadsmässigt fördelaktigt pris, säger Jens Johansson.

Eklund säger att fosforfyndigheten i Sokli i Lappland skulle vara en bra kandidat om det skulle startas gruvdrift där.

– Dels skulle NanoGeo kunna hjälpa gruvan med avfallsprodukter, dels skulle det vara bra för företagsamheten där uppe, säger Eklund.

NanoGeo lanserade GeoTrap i somras – det är företagets första produkt. GeoTrap är en vermikulitprodukt som tar bort ammoniumkvävet ur mänsklig avföring och samtidigt tar bort lukten. Det är alltså en ersättning för torven och den kan även användas efteråt som ett näringstillskott för växter.

Caius Kuhlefeldt, VD för NanoGeo och erfaren företagare, säger att företaget ville få ut en produkt på marknaden så snabbt som möjligt.

– Vi vill dels testa förpackningen, dels produkten och dels vill vi etablera ett återförsäljningsnätverk. Den här delen har gått bra. Vi ville också ha ett en produkt direkt för att generera lite pengar som vi använder till forskning och för att göra oss oberoende av stöd och stipendium så fort som möjligt. Vi vill snabbt bli självbärande. En återvunnen gödsel kommer att vara vår nästa produkt, men miljön där vi kan ladda GeoTrap för att göra denna gödsel är ännu inte klar, säger Kuhlefeldt.

– När vi tittar på andra tillämpningsområden har vi ännu inte kommit tillräckligt långt i vår forskning. Att till exempel använda vermikulit vid biogasanläggningar fungerar bra för att få bort ammoniumkväve från slaggprodukten, men vi vet inte säkert vad vi får med i vermikuliten efter att den tas ut därifrån. Innan vi vet att det går att sätta vermikuliten tillbaka ut i kretsloppet, till exempel på åkern, är det inte värt det.

Detsamma gäller också slaggbassänger vid vattenreningsverk.

– De kanske mest potentiella tillämpningsområdena är olika bostads- och hönsfärmer samt fiskodlingar där vi har bättre koll på vilka ämnen vi har att handskas med.

GeoTrap har tagits väl emot. Det finns 500 000 utedass i Finland, många av dem finns ute i skärgården. GeoTrap fungerar som ett medel i kampen mot övergödningen och algbloomingen. ♦

Rasmus Blomqvist (fr.v.), Taina Laiho, Caius Kuhlefeldt, Olav Eklund, Miradije Rama. Foto: Marcus Prest.

Det visade sig att det knappt finns något riskkapital alls i Finland.

Och det som finns satsas bara på bombsäkra projekt. Vi fick höra: ”Vi ger er kapital under förutsättningen att ni visar tre storkunder som förbinder sig att köpa stora volymer i tre år framåt”.

Vad är det för ett riskkapital?

Vad är det för risk?

Vermikulit

- Stora vermikulitfyndigheter finns i Brasilien, Ryssland och Sydafrika.
- När vermikulit kommer i kontakt med ammoniumkväve slänger ammoniumjoner ut magnesiumjoner eller andra joner som sitter löst i vermikuliten och tar deras platser.
- Om det finns fosfor i omgivningen kan magnesiumjonerna och ammoniumjonerna reagera med det och bilda mineralet struvit, ett ammoniummagnesiumfosfat. En positiv sideeffekt eftersom man på detta sätt även kan fånga in fosfor.
- Gittret går dessutom hårt ihop när ammoniumkvävet tar magnesiumjonens plats – det har kunnat konstateras med röntgendiffraktion. Ammoniumkvävet kommer fram först när rötter och groddar suger ut den.

Foto: Wikipedia Commons.

Ett speglande digitalt flöde

Att selfien används i en presidentkandidats kampanj är ett tecken på att något förändrats i mediekulturen. Men vad?

TEXT: NICKLAS HÄGEN

En bild tagen av fotografen **Barbara Kinney** spred sig som en löpeld på sociala medier i mitten av september. Bilden föreställer amerikanska presidentkandidaten **Hillary Clinton** ställd framför en publik, främst ungdomar, som vänt ryggen till henne för att ta bilder av sig själva, selfies, med henne i bakgrunden. När den lades upp av en användare på Twitter stod där texten ”2016, *ya’ll*” (sic), vilket på svenska kunde översättas till ”2016, hör ni”.

Bilden delades flitigt och sågs främst som ett tecken på hur självcenterade vi blivit, men den fick en annan betydelse när det framkom att Clinton uppmanat publiken att ta bilderna. Det var alltså inte så att publiken i sin iver över att ta ett foto av sig själva med presidentkandidaten glömt vett och etikett och vänt henne ryggen, de gjorde det för att de blivit ombedda att göra det.

Hillary Clinton inför publiken. Foto: Barbara Kinney / Hillary for America.

Att selfies ändå används som en medveten sociala medier-strategi i kampanjen för en av världens mest inflytelserika poster motive- rar en diskussion om dem. Vi vänder oss till **Fred Andersson**, docent i konstvetenskap vid Åbo Akademi.

Vad tänkte du när du såg bilden?

– Bilden är bara ett enkelt snapshot. Den är inte så intressant som bild, utan mera intressant med tanke på bakgrunden och hur politiker arbetar. Hur de flörtar med publiken för att bli populära. Det är naturligtvis tacksamt att kunna använda sig av selfiefenomenet i en politisk kampanj.

– Politikerna vill bli mer och mer som pop-artister. Det är ingen nyhet men politik handlar mer om kändisskap och marknadsföring, en tendens som kommer från USA. Hillary är oerhört slipad och skicklig när det kommer

till retorik, medieträning och publik, även om hon inte anses vara så populär. Bilden är inte så mycket en bild på selfies, som på hur politiken och Hillary fungerar.

– Det är mera intressant att prata om reaktionerna på bilden. Hur kommer det sig att bilden feltolkas? Alla tror att bilden tagits för att visa hur ytligt och hemskt selfiefenomenet är. Det finns en oerhörd moralism runt selfies.

Hur menar du?

– Den första reaktionen utgår från att bilden visar hur dumma människor är. Sen visar det sig att det är en bild som i själva verket visar makthavarnas mediestrategi och hur effektiva dessa kan vara. Hillary och människor runt henne är medvetna om att det första folk tänker på inte är hur hon manipulerar människor.

– Vi ryggmärgsreagerar på bilden för att vi är från en viss generation och från en viss samhällsklass. ”Ungdomarna bryr sig inte om oss, de bara tittar i sina telefoner!” Vi känner oss nonchalerade. Filosofen **Zygmunt Bauman** beskriver samhället och mediekulturen som väldigt infantila, med människor

som aldrig blir vuxna utan bara springer runt och speglar sig. Selfiefenomenet verkar visa det här, att man med hjälp av kommersiell teknik bara speglar sig själv.

Ligger det inte något i det? Det finns ändå en hel del diskussion om selfies och det speglande i att vända kameran mot sig själv.

– Den har långa anor. Konstvetaren **Rosalind E. Krauss**, professor i New York, förutspådde på ett sätt hela diskussionen redan på 70-talet. Hon skrev om bildkonstnärer som på den tiden experimenterade med video – en på den tiden oerhört exklusiv teknik som bara konstnärer med starka sponsorer och mecenater kunde arbeta med. Konsten gick ofta ut på att man satte på kameran och riktade den mot sig själv, verket kom att handla om konstnären som ett slags självporträtt.

– Krauss menade att videon är ett fundamentalt narcissistiskt medium, att narcissism finns inbyggd i själva tekniken i videon. Den digitala bilden och videon är bara en vidareutveckling av den analoga videon på 70-talet. Om man utgår från att selfien är narcissistisk har Krauss fått rätt.

– Antagandet att selfien är ett symtom på en narcissistisk samtidskultur är väldigt populär. Det finns psykologer som har antagit att människor som är narcissistiskt lagda har en särskild böjelse för selfies, och studerat det. En artikel av några amerikanska psykologer använder nya ord som *selfie-ists* och *narci-selfiers*. Det tror jag mera speglar ett allmänt antagande hos intellektuella i allmänhet. Forskare, författare eller vi som ser kritiskt på samhället, vi antar reflexmässigt att samhället blivit barnsligt.

– Men narcissism är något destruktivt, en psykiatrisk diagnos som handlar om en grundläggande oförmåga att sätta sig in i andra människors tankar och känslor. Eller överhuvudtaget erkänna en annan människa som ett subjekt, en grundläggande brist på respekt. Man kan fråga sig hur allvarlig narcissismen är när det kommer till sådana selfies som den här bilden visar, och den är nog inte så allvarlig.

Vi kan inte stämpla en hel generation med en diagnos för att de tar bilder av sig själva?

– Nej. För våra ungdomar är selfies något helt naturligt. Min femtonåriga dotter eller våra yngsta studerande som är i 20-årsåldern kan inte alls förstå att jag är bekymrad över det här. Det är farligt att hela tiden framhäva narcissism när det kommer till selfies, man skuldbelägger människor för deras mediekonsumtion.

– Att selfies är så populära kanske bara beror på att det är en automatisk teknik som

Fred Andersson i en spegel. Foto: Nicklas Hägen.

spridits till folk. Det kanske är så himla enkelt. Man behöver inte ställa kameran på självutlösare och ställa sig framför eller be någon annan ta bilder på en längre. En politiker som är smart, och det är Hillary helt klart, förstår att använda sig av tekniken för att bli populär.

Bilderna publiken tar är väl ett slags minne och bevis på att man var där?

– Selfien blir i det här fallet en sorts autograf, och mycket effektivare än att skriva en. Hillary behöver ju inte göra någonting. I ett enda svep kan hon tillägna sin selfie till alla i rummet. Bara avståndet mellan henne och kameran sätter begränsningen.

– Autograftanken väcker sedan svåra frågor om det materiella och icke-materiella. Vi inser mer och mer att mediekulturen är radikalt annorlunda än den var före internet. Selfie-bilden är i stort sett bara en digital kod som kan raderas på en sekund, men visserligen också spridas i ett oändligt antal exemplar. Den tekniska, spridningsmässiga och sociala funktionen skiljer sig väldigt mycket från tidigare minnesfunktioner, eller vad man sen ska kalla saker som autografer eller turistbilder man tog med pocketkamera.

– När det materiella ersätts finns det samtidigt grupper – ofta unga och urbana, man kanske kan kalla dem hipsters – som uppvärderar det. Så det materiella, som böcker och autografer, försvinner inte som alla förutspådde, utan får sitt värde som något riktigt i en kultur där det digitala flödet dominerar.

Vad blir historia i det här enorma icke-materiella flödet? Finns det något som fastnar?

– Jag tycker det är väldigt lite som fastnar, men det kanske är mina fördomar. Men jag tror det blir svårt med det historiska perspektivet när saker går väldigt fort och behov ska

tillfredsställas väldigt snabbt. Sen har det kanske alltid varit så att ett år tillbaka är väldigt länge sedan när man är 15. Man kan inte tänka sig att livet kan fortsätta bortom 25, utan allting måste göras innan dess.

Ser man till konsthistorien är det väldigt vanligt med självporträtt. Motivet är det samma som i selfies, den som skapar bilden, men finns där någon annan likhet?

– Man ska inte jämföra selfies med tidigare genrer som porträtt. Visserligen är de självporträtt, men i selfies har man skapat en teknik som gör att självporträtterandet i det närmaste är automatiskt och ständigt pågående. Tidigare var det en omfattande procedur som innebar en omfattande investering. Man gick till en professionell fotograf som hade en ateljé med olika bakgrunder. Det var designat. För att då inte tala om före fotografiet, det vi ser som fin konst idag. Bilder som kräver en enorm insats av teknisk skicklighet, kreativitet och inte minst pengar – som kan ta ett halvår att framställa.

– Konstnärer har mest tecknat av folk och sig själva för att öva sig på tekniken, framför allt då det varit viktigt att kunna avbilda verkligheten så exakt som möjligt. Det är nog det som gör att det finns så många självporträtt från 1600-talet framåt. Om man har en spegel är man själv en modell man alltid har tillgång till. Det är en färdighetsträning.

– Men selfien kräver ingen färdighetsträning. Det är en automatisk funktion som är inbyggd i kameran i och med att tekniken är konstruerad som den är, och tekniken är genom marknadsföringsstrategier anpassad till det konsumtionsmönster som man förväntar sig ska uppstå. Man har förfinat mobilen och optimerat den och skapat selfiepinar. Tekniken inbjuder automatiskt till att selfies ska skapas. ♦

Det moraliska språkets åter- komst

Åbo domkyrka. Foto: Nicklas Hägen.

Sedan religionskrigen på 1600-talet har väst försökt finna en universell etik frikopplad från religion och kyrka. Den sekulära staten blev verklighet på en bred skala efter det andra världskriget och naturvetenskaperna blev modell för det seriösa tänkandet, även på etikens plan. Men i och med globaliseringen har religionen gjort ett återinträde i våra samhällen och medvetanden. Med professor Tage Kurténs ord leder det här till nya förutsättningar för vårt tal om rätt och fel, gott och ont. Kurtén har granskat en rad av våra invanda föreställningar om en universell moral och om etik på förnuftets grund.

TEXT: MARCUS PREST

Tage Kurtén är professor emeritus i teologisk etik med religionsfilosofi vid Åbo Akademi. Han har nyligen samlat sina texter om religionens roll och plats i den sekulära världen i boken *Moralisk öppenhet. Förutsättningar för etik bortom religiöst och sekulärt*.

Den här texten börjar med en omväg via Tage Kurténs influenser och syn på det akademiska värvet som sedan leder till det egentliga huvudspåret som är etikens svårighet att hitta ett fäste i det sekulära mångkulturella samhället.

Tage Kurtén har mer än de flesta andra forskarna i Norden arbetat utifrån **Ludwig Wittgensteins** filosofi och tillämpat den på teologisk etik. Andra personer som kunde nämnas är **Peder Thalén** och **Stefan Eriksson**, båda doktorer från Uppsala. Men dessa har i första hand tolkat och utvecklat Wittgensteins tänkande inom religionsfilosofin. Kurtén konstaterar att hans tolkning av den wittgensteinska moral-synen är inspirerad av professor emeritus i filosofi vid Åbo Akademi **Lars Hertzberg**. Den hertzbergska synen har Kurtén förenat med sin egen syn på den teologiska etiken.

Andra inslag som inspirerat Kurtén är sinnelagsetiken hos **Anders Nygren** och fenomenologin hos **Knud E Løgstrup** – särskilt Løgstrups betoning av individens ansvar.

– De här influenserna har jag alltså kombinerat med Wittgensteins sporadiska kommentarer på vad etik kunde vara. Min förståelse av en Wittgensteininspirerad etik har vidare påverkats av det arbete **Dewi Z. Phillips** och framförallt **Peter Winch** och **Raymond Gaita** gjort.

Kurtén säger att han lärt sig av Hertzberg att inte vara fokuserad på wittgensteinsk exegetik. Med ”exegetik” avses då att huvudmålet för forskningen kring en tänkare är att ta reda på vad författaren egentligen menat. En sån uppgift är primärt historisk och lingvistisk. Men en tänkare och hens text kan istället kopplas till ett vidare sammanhang.

– Inom humaniora, dit jag räknar också teologi, har det varit vanligt att vara inriktad på exegetik i den nämnda betydelsen. ”Forskningen

ska vara historiskt förankrad i historiskt givna texter.” Risken med det här är att intresset för vad en bestämd person egentligen menat över-skuggar frågan vad texten man studerar kan betyda i en vidare kon-text. Följden blir lätt att man skapar sin egen inomakademiska genre. Forskningen ger upphov till ett eget, närmast akademiskt sammanhang. Det hela blir snabbt svårtillgängligt för en utomstående och sak-nar ofta en utomakademisk betydelse.

– Trots allt skall vi inte glömma att det här är en sida av textförstå-elsen. Men en andra, och på många sätt intressantare, sida är att un-dersöka vad texten tillför i ett bredare sammanhang – till exempel vad texten har att tillföra våra sätt att förstå världen och människolivet. Där kan humaniora nå ut i samhället utanför det akademiska.

– Det här vidare perspektivet kan vara en stor utmaning för huma-nistiska forskare som är fostrade att bli experter på en specifik tänkare. Det kan vara svårt att hitta verktyg för att bredda det egna arbetet och det egna tänkandet utanför de specialiserade, ”exegetiska” ramarna.

Det känns motsägelsefullt att även Wittgenstein i hög grad verkar studeras just exegetiskt: ett av de viktigaste dragen i hans filosofi är ju kontextkänslighet, och att inte bygga teorier.

– Jo, det är viktigt att påpeka att Wittgenstein inte ville skapa teorier. Hans tänkande står här i kontrast till en utbredd västerländsk tradi-tion inriktad på att skapa teorier, i syfte att ordna och kontrollera. Den aspekt som du nämner hos Wittgenstein är något många akademiker haft svårt att ta till sig. Ett modernt sätt att tänka är vanligen inriktat på teoribildning. Och man har haft svårt att förstå att en sådan strävan överhuvudtaget kan utsättas för kritik.

– Jag tror det här handlar om att ett naturvetenskapligt paradig-m, som fungerat väl inom just naturvetenskaper, fått bilda skola för allt vad vetenskap heter. Det här tycks höra till de självklara förutsättning-ar som ligger bakom den så kallade moderniteten. Det handlar om sånt som vi inte märker att finns i grunden för vårt tänkande. I dessa

självklarheter ingår idén att vårt sätt att tänka är universellt. Till själv-klarheters natur hör att de som lever med dem vanligen är oförmög-na att se dem. Man kan därför inte heller förstå att sådana drag är kon-textbundna, och att de hör ihop med den egna tiden och den plats där man själv just befinner sig.

Självklara förutsättningar formar sig med tiden och man får ibland syn på dem när olika generationer möts, men till exempel också när religiösa och icke-religiösa personer möts. I det stereotypa mötet mel-lan religiösa och icke-religiösa personer är båda parter ofta införståd-da med sina roller och mötet har givna ramar (båda parter vet ungefär vad den andra kommer att säga och reflekterar inte heller desto me-ra över sin egen position) medan helt nya saker kan hända då en per-son från ett annat kulturellt sammanhang är med i diskussionen – då kan man, i bästa fall, tvingas fundera över varför man själv säger det man säger och hur man själv förstår det man hör. Att självklara förut-sättningar i vår västerländska kultur rör på sig mera nu än tidigare har att göra med den teknologiska utvecklingen, urbaniseringen, globali-seringen och marknadskrafternas hegemoni.

Kurtén nämner att den svenska teologen och etikern **Carl-Henrik Grenholm** (hedersdoktor vid Åbo Akademi våren 2016) också vill ifrågasätta vissa självklarheter i vår samtid. Grenholm ställer sig kritisk till en utbredd föreställning inom anglosachsisk moralfilosofi, att man kunde skapa sig en normativ universell etik. Kurtén konstaterar sam-tidigt att Grenholm trots det inte heller själv tycks kunna överge idén om att etik måste handla om något universellt. Sist och slutligen tycks han fortfarande vara fångad av en självklarhet som han vill överge.

– Tanken på en gemensam ”universell” etik har varit möjlig att upp-rätthålla i en tidigare kristen enhetskultur. En etisk konsensus har fort-satt att te sig möjlig i vår moderna västerländska kultur på sekulär bot-ten. Men när vi västerlänningar idag möter muslimer, buddhister, radikala ateister, som inte har samma sätt att se världen i grunden – hur ska vi då förstå moralens roll i mötet med dessa andra människor?

– Om utgångspunkten i vårt etiska tänkande är att ”alla måste tro som jag” – leder det förr eller senare till en auktoritär hållning som, när den kombineras med en samhällelig maktposition leder till förtryck.

Samtidigt finns väl här det gamla problemet att vi inte kan gå med på sådant som går brant emot värderingar i samhället som vi själva uppfattar som centrala, som individens självbestämmanderätt?

– Om vi inbillar oss att vi måste vara öppna för allt får vi relativismens problem, ”hur kan det jag tror vara bättre än det någon annan tror”, ”allt är lika bra”, och så vidare. En fullständig relativism kan man tro-ligen komma fram till bara ifall man övergett alla övertygelser. Men när vi tar våra liv på allvar finns det i vår moraliska förståelse en ab-solutitet som ur vår synpunkt är oeftergivlig. Hur ska vi då möta an-dra människor som inte uppfattar det vi ser som oeftergivliga mora-liska krav på samma sätt som vi? Tänk till exempel på hur kvinnor och män förväntas uppträda, vad som är tillåtet och vad som inte är till-låtet, och så vidare.

– Jag har rätt att för egen del hålla fast vid min uppfattning – men jag har inte samma rätt att kräva att andra ska uppfatta världen som jag gör. Att inbilla sig att ens eget tänkande är universellt är vad som ligger till grund för mycket fanatism och är en bidragande orsak till att vi kan ha svårt att förstå andra människor. Det finns en utbredd tanke i väst att vi med förnufts hjälp kommer fram till gemensamma san-ningar. Och det är en väldigt riskabel hållning om den drivs för långt, det vill säga att tro att vi kan rationalisera oss fram hela vägen till en för alla människor gemensam etik.

Hur tänker du att man ska möta de olikheter i etiska uppfattningar som vi kommer att i allt högre grad stöta på i en värld där kulturer allt mera möts?

– Jag har försökt fånga in vår situation med begreppet ”hopp”. Vi ska inte inbilla oss att vi sitter inne med en absolut universell moralisk lös-

Tage Kurtén. Foto: Marcus Prest.

ning, men vi kan för egen del vara övertygade om att det vi tror på är något gott. Det enda sättet vi kan kommunicera detta goda på är att leva enligt den moral vi uppfattar som god. Att låta andra se det livet. Och vi kan hoppas, att andra skall hålla med oss.

Men här har vi väl ett problem igen i hur den västvärld vi lever i gång på gång predikar en sak och gör en annan. Och att vi inte verkar ha något sätt att motivera vår moral – annat än i termer av mänskliga rättigheter. Men när man förbrutit sig mot dem verkar det snarare som att man brutit mot något juridiskt än att man faktiskt gjort något gruvligt mot andra människor – och vi verkar inte ha ett språk för att artikulera detta senare.

– Georg Henrik von Wright sade att västs problem är att det inte finns någon ersättning för den kristna moral som han trodde spelat ut sin roll. Med det menade han inte att väst tidigare uppfört sig väl med sin kristna moral utan bara att den moralen i bästa fall kunde fungera som en samlande idé om vad som är gott.

– Om von Wright kan man säga att han inte lyckades se sin egen position som västerländsk modern tänkare. Han såg inte hur influerad han var av moderniteten, trots hans diskussioner kring **Oswald Spengler**. Han hade en övertro på förnuftet. Tron på förnuftet var hans grundläggande livssyn. Men vad är detta förnuft? Det är en fråga som han inte själv hade ett klart svar på.

Kyrkans aktivitet kring asylsökande har varit glädjande – men när explicit kristna röster hörs i konkreta frågor verkar det ofta handla om annat än nöden i världen, till exempel sexuella frågor. Vad beror det på? För det beror inte enbart på medierna, eller?

– Den fråga där kristna röster aktiverat sig mest under de senaste åren har varit partnerskapslagen. Fördomar och fobier förklarar en del, men många kristna ser på frågan om de homosexuellas sätt att leva som en moralisk fråga som kan ges ett universellt svar. Är det rätt eller fel att idka könsumgänge med den och den personen? Frågan är ett typexempel på hur etiken blir en fråga om regler.

– En föreställning om moral som varit, och fortfarande är väldigt utbredd i vår kultur, är tron att moral handlar om att hålla sig till de tio budorden, eller till andra yttre regler. Om du inte följer reglerna går det fel. Men håller du dig till dem är du okej. Ett sånt regeltänkande finns troligen i botten för de flesta kristna reaktioner på till exempel partnerskapslagen. Men det här är samtidigt också hur samhället i övrigt verkar uppfatta moral. Den som är för och den som är emot homosexuell parbildning skiljer sig åt genom att omfatta olika regler för vad som är rätt och fel. Så tycks många resonera på vardera sidan om ”barrikaderna”.

Men går inte hela Nya testamentet ut på att regelmoralen inte gäller?

– Det är inte entydigt. Det går att läsa Nya testamentet, kanske särskilt bergspredikan, som en skärpning av de regler som redan finns i Gamla testamentet.

”Riv ut ditt öga om du tittar på din nästas hustru med begär”, och så vidare. Är det inte tvärtom – att det inte alls räcker med dessa regler, att inga regler i världen räcker?

– Jo, så läser jag också. Moralén ligger inte i att man tillämpar vissa regler. Ens moraliska karaktär ligger djupare, i vad man är och vem man vill vara som person. Det här kan nog människor förstå ganska långt. Men i dagens mainstreametik, såväl en sekulär som en religiös, är det utifrån vissa givna regler som det avgörs om jag gör rätt eller fel. Moralén blir kvasijuridik. Jag slipper ta ställning själv. Jag kan gå och fråga av någon, en yttre part, en präst eller jurist, om det jag gjorde var rätt eller fel. Eller jag kan kolla lagtexten.

”**Trots allt har vi inte nått fram till konsensus eller till ett sätt att tala om moralfrågor som alla kunde enas om. Den position jag själv tror på kunde kanske uttryckas med ”det handlar om mig”. Men det betyder inte att jag själv bestämmer vad som är rätt eller fel. Poängen är att ingen annan kan ta mitt ansvar och det är något helt annat än att ”bestämma själv”. Ansvaret är något som följer med att jag lever i relationer till andra. Och dessa andra finns där helt oberoende av vad jag personligen vill eller väljer.**

– Lars Hertzberg kallar det här en ”juridisk modell för moral” – och det är som sagt fråga om en väldigt utbredd föreställning. Som jag ser det bygger föreställningen, i ett kristet sammanhang, på ett missförstånd av det kristna budskapet.

Det regeltänkande som vi här lyft fram och problematiserat är alltså något som vi kan stöta på såväl i vår moderna sekulära kultur, som i ett mera utpräglat kristet sammanhang. Det som är gemensamt för allt regeltänkande är att det innehåller en möjlighet att skjuta ifrån sig ansvaret för vem man är och vad man gör. Man kan gömma sig bakom reglerna. Vad jag gjort är ”*by the book*”.

– Och det här syns i partnerskapsdiskussionen. Det visar sig i att man över huvud taget diskuterar frågan som om man kunde komma fram till ett ”rätt svar”. Man sysslar då med vad vi kunde kalla ett ”facittänkande”. Facit finns. Vi måste bara ta reda på vad facit säger.

Hur kommer man vidare från ett sådant tänkande?

– I fallet med partnerskapsdiskussionen så kan man helt enkelt fråga sig: hur förhåller jag mig till en medmänniska som är öppet homosexuell?

– Om jag i maktposition kämpar till exempel för att homosexuella inte ska få anställning säger det inget om den som är homosexuell. Däremot säger det väldigt mycket om den som utövar makt på det här sättet.

Skulle du hålla med om att det i vår kultur finns ett genomgående drag av att flytta över våra moraliska svårigheter och vårt ansvar för oss själva till, säg ”Guds vilja”, stimuli-respons-konstruktioner, och så vidare – att det finns ett konstant utlokalisering av vår förmåga att ta ansvar för vem vi är?

– I vår psykologiserande kultur vill vi gärna flytta över moraliska problem till psykiska problem för att inte själva behöva vara ansvariga. Det medför en svårighet för våra möjligheter att förstå oss själva som moraliska varelser.

– Den norske forskaren **Paul Leer Salvesen** har gjort intervjuer med mördare och hans poäng är att det inte finns något alls i den norska rättsstrukturen som kunde hjälpa fångar att komma tillrätta med sin skuld. Han visar på en kultur som inte har några verktyg för att komma tillrätta med djupgående sidor i människans belägenhet.

Är ett problem att få ens märker problemet, eller att få vill se att det finns ett sådant problem eftersom vi hamnar på områden som är svåra att ta itu med systematiskt? De är just precis svåra, och kanske omöjliga att beskriva från ett utifrånperspektiv? Och det är kanske hela poängen, att det är problem som inte tillåter att man formaliserar dem – och går de inte att formalisera, och som du sade, kontrollera systematiskt, har de svårt att finna någon plats?

– Ännu vid tiden strax efter andra världskriget var vi inne i en era där moraliska uttryckssätt förknippades med kyrkan. De uttryckssätten ville man komma ifrån, eftersom man ville loss från kyrkan. Tills dess hade kyrkan, till exempel i Norden, haft en dominerande ställning vid definierandet av samhällets moral. Enda sättet att befria sig från denna tradition var att totalt överge det moraliska språk som hörde ihop med kyrkan. Det tycker jag är ganska begripligt. Istället för moral förankrad i kristendom har vi då fått en rad olika andra sätt att fånga in en moralisk sida av våra liv som människor. Vi har idén om moral som det vi ser genom olika värden och värderingsundersökningar. Vi fick i ett skede tanken på en social ingenjörskonst som med hjälp av betendevetenskapliga resultat och rationella handlingsmodeller skulle ta till vara det som tidigare sköts av kristen moralfostran. I moralfilosofin stöter vi vidare på en rad ”etiska teorier”. Emotivism, naturalism, preskriptivism, med mera. Vi har normativa teorier som utilitarism eller olika rättvisesystem. Vi har talet om mänskliga rättigheter. Och vi har haft en form av rättspositivism enligt vilken lagen är den som avgör rätt och fel. Och så vidare.

– Trots allt har vi inte nått fram till konsensus eller till ett sätt att tala om moralfrågor som alla kunde enas om. Den position jag själv tror på kunde kanske uttryckas med ”det handlar om mig”. Men det betyder inte att jag själv bestämmer vad som är rätt eller fel. Poängen är att ingen annan kan ta mitt ansvar och det är något helt annat än att ”bestämma själv”. Ansvaret är något som följer med att jag lever i relationer till andra. Och dessa andra finns där helt oberoende av vad jag personligen vill eller väljer.

– Vi kommer här nära det som filosofen **Hannes Nykänen** talar om. Att vi står i en jag-du-relation. Det är till exempel inte oväsentligt att det är en nära vän som säger att jag måste vilja bete mig på ett annat sätt. Och det är viktigt att denna vädjan inte görs i tredje person, ”alla måste bete sig så” – utan att det är en angelägenhet som gäller mellan dig och mig.

– När man vidgar perspektivet till det vidare samhället kommer frågan om hur vi skall förhålla oss till politik fram. Frågan är om det finns en socialetik som skiljer sig från individuell moral. Jag tror en sådan uppdelning kan föra en vilse. För att handla ansvarigt som politiker blir man många gånger tvungen att kompromissa. Det är en sida av att ta personligt moraliskt ansvar för politiska beslut. Att kompromissa behöver alltså inte bero på svaghet. Däremot är det nog en svaghet om man kompromissar i frågor där man helt enkelt inte kan kompromissa. Vilka frågor som har den betydelsen för en, visar hurdan moralisk person man är. Det här tycker jag att är en poäng som väldigt lite tematiserats.

Kan du ge ett exempel på en politisk moralisk fråga som blir komplicerad i ett sekulärt samhälle?

– Abortfrågan, till exempel. Vad man gjort är att förenkla frågan alltför mycket. Från feministiskt håll har man ibland fått det att låta som

en fråga som uteslutande handlar om kvinnans beslutanderätt över sin kropp. Som om det inte skulle finnas andra frågor med där också. Att det ingår så mycket i frågan är en anledning till att man inte kan slå fast något en gång för alla. Själv tror jag inte på ett totalt abortförbud men inte heller på en ovillkorlig rätt till abort.

– Här är det samtidigt viktigt att komma ihåg att abortfrågan har både en juridisk och en moralisk sida. De här sammanfaller inte alltid.

– Abortfrågan bör värnas om av samhället. Den blir en del av politiken. Om man tänker att det bara handlar om kvinnan och kvinnans kropp och hennes val gör man det alldeles för enkelt för sig. Där finns till exempel också en pappa. Och det finns någon som ska göra ingreppet – kan man tvinga någon att göra det? Och vilken roll ska fostret ha i sammanhanget? Har fostret en rätt att bli en fullgången människa? Vår teknologiska förmåga att få fram information om fostret i ett väldigt tidigt skede förändrar problematikens karaktär. Var och en som ingår i situationen bär vidare på sin personliga livssyn. Vad ska vi dra för slutsatser? Det finns inga entydiga svar.

– Jag skulle själv delvis hålla med den amerikanske teologen **Stanley Hauerwas**: ett samhälle som inte tillåter abort måste vara berett att stöda föräldrarna och barnet fullt ut – annars kan man inte förbjuda abort.

– Ett annat exempel på en politisk moralisk fråga är skattesmitande och placeringar i skatteparadis. När *Hbl*-kolumnisten och professor i industriell ekonomi **Paul Lillrank** frågar efter moraliska regler som säger exakt vad man får och inte får göra ger han uttryck för det tidigare nämnda facittänkandet – en längtan efter att det ska finnas ett moraliskt frikort. ”Bara jag följer reglerna kan jag vara lugn.” Som om man kom undan sitt trixande och utnyttjande av kryphål i lagen för sin egen vinnings skull bara man inte blir fast med något olagligt.

– En tredje fråga som vi inte hinner gå in på nu är eutanasi. Där finns ett komplex av moraliska problem som inte alls har några självklara svar och lösningar.

– Men vad gäller vårt moraliska språk kan man se att det igen blivit rumsrent att använda traditionella moraliska begrepp offentligt. Ord som *gott* och *ont*, *rätt* och *fel*, *skuld*, *försoning* med mera har blivit gångbara. Den tidigare kopplingen till kyrkan eller religiösa auktoriteter finns inte mera. Men vad vi olika individer konkret lägger in i dessa ord, och hur vi tillämpar dem i våra liv, det har vi inte någon säker kunskap om. Därför finner jag det oerhört viktigt att vi förhåller oss öppna i moraliska frågor. ♦

Bok

Moralisk öppenhet. Förut-sättningar för etik bortom religiöst och sekulärt. Tage Kurtén. I serien Uppsala Studies in Social Ethics. Acta Universitatis Upsalensis, Uppsala 2016.

Boken innehåller en ny-skriven inledande artikel, samt de viktigaste av de artiklar inom etik som Kurtén skrivit som professor. Drygt hälften av texterna är på svenska, de övriga på engelska.

Moral handlar om samvetsrelationer

Hannes Nykänen beskriver värderingar som ett slags förskjutning av våra svårigheter med moral och samvete. Värderingar är schabloner som gör att vi slipper konfronteras med närheten till andra människor.

TEXT & FOTO: MARCUS PREST

diskussionen kring det sekulära hänvisar man ofta till en föreställning om att moralen förfallit – och den moral som förfallit verkar vara den allmänna plikt känslan. **Hannes Nykänen**, docent i filosofi vid Åbo Akademi, säger att det helt abstrakt går att göra historiska analyser av hur vår kollektiva moral tidigare tagit sig i uttryck, men att det inte går att göra någon analys på om vi tidigare varit ”mer eller mindre moraliska”.

– Om vi tidigare varit mer eller mindre moraliska låter sig inte besvaras utifrån någon analys av hur tidigare samhällen sett ut. Hur ett samhälle ser ut säger i sig ingenting om med vilka motiv de människor som lever i det agerar. Om vår samtid kan man hitta många saker att klaga på, man kan säga att vi inte har någon gemenskap, ingen känsla för plikt och skyldigheter, och så vidare, säger Nykänen.

– Nå, om man tittar på en tid då vi antas ha haft allt det där, säg tiden för det första världskriget – är det bra att 20 000–40 000 unga män går åt på en förmiddag? Är det bra att det går att få dem att gå in i döden för att de har en sådan plikt känsla? Var det bra att de lydde, att de gjorde sin plikt? Har deras plikt känsla något med moral att göra? Vi måste försöka förstå vad som var bra om vi vill se något bra med den sortens pliktmoral, men jag ser pliktmoralen som den oftast nostalgiskt beskrivs som enbart beklaglig.

– Och kyrkan, som då var stark i samhället och som samtidigt var inne på att rekommendera sådan plikt känsla – vad var det för en moral den då stod för? Om en präst stod där och välsignade dessa soldater inför deras stundande slag – var det bra? ”20 000 gick åt på en förmiddag – men de for till himlen, så det är okej.”

– Nu säger vi att idag skulle folk aldrig göra så där. Männen står framför spegeln och fönar sitt hår för att få den rätta skruven, surfar, festar, tar droger. Man kan säga att ingen skulle komma på tanken att göra något på grund av någon plikt känsla. Men jag skulle inte för mitt liv börja göra jämförelser med vad som är värre, fåfängan eller den blinda plikttrogenheten. Jag skulle istället försöka börja förstå vad som är galet.

Nykänen säger att historien är full av människor som tycks leva efter tidens värderingar och det är groteskt vare sig det är idag eller igår.

– Det första man måste förstå om samhälleliga normer och värderingar är att det är moral som går att kodifiera. Det första steget till moralisk föruttnelse är att säga att något är samhällets värderingar eller normer.

Nykänen anser att värderingar alltid är uttryck för vår kamp med moralen och samvetet. Den kampen är så svår att vi inte vill se den för vad den är utan vi tenderar att istället se värderingarna som det goda i sig. Att säga att man har värderingar, att ”jag är en sådan som värderar ekologiska viner” – menar Nykänen att är ett uttryck för något helt kollektivt och som inte har något med moral att göra. Att säga att man värderar ekologiska viner är värdering som är förknippad med normer som vilar på generella synsätt angående jordbruket, på det kollektiva och det allmänna. Att säga sådant är en manöver inom kollektivet, ett positionerande. Samma sak med att säga ”min rationella slutledning gör att jag gör si eller så”.

– Det är fullkomligt generellt – var och en som har samma värdering som jag kommer att uppfatta samma logik. Förutsatt att den logiken är koherent.

– Det finns naturligtvis inget fel att tala för ekologiska viner – men om man tror att det är att engagera sig moraliskt vet man inte vad moral är.

– Vad allt det vi kallar värderingar har gemensamt är att det rör sig om generella utsagor om något som vi för tillfället tycker att är bra. Det är naturligtvis inte egalt vad dessa värderingar är. Det har varit på modet att bränna häxor och vi har haft dödsstraff och nu talar våra värderingar mot det. Det kan man ju hålla med om att är bra i och för sig, att vi inte har det så mera. Men i den mån det handlar om värderingar handlar det inte om moral utan om det gängse synsättet just nu.

Vad är då moral?

– Vad jag anser att moral handlar om är våra samvetsrelationer till varandra – och vad jag menar med samvete är inte det som man normalt menar att det handlar om.

– Låt oss tänka oss två personer som kan samtala väldigt öppet med varandra, de kan säga varandra vad de tänker utan att något sänts åt sidan.

– Plötsligt kan den ena bli misstänksam och rädd, något i det som sades berörde hennes person. Hon reagerar nu med att se till att samtalet inte uppehåller sig där, inte på nytt går dit, ”det där ska vi inte prata om”. Vad det handlar om kan vara vad som helst, men det är alltså något som hon personligen är obekvämd med. Och när samtalet en gång berört det ämnet kan hon inte längre fritt vara den hon är. Det finns miljoner möjligheter på vilket det här kan ta sig i uttryck eller vad det kan handla om – men när någon räds i henne triggar henne att sätta locket på, då vill hon inte längre förstå den andra och sig själv, öppenheten tar slut – hon kan till och med bli arg på den hon pratar med om den på nytt vidrör ämnet.

– Det kan till och med bli ett gräl, att hon läxar upp den andra, ”du går åt min person” – sedan kan det till exempel gå så att hon får obehag av att hon själv visade sig för mycket i sin reaktion, och får ett sting av något obehagligt – det vill säga dåligt samvete för sin reaktion. Som sedan igen kan leda till att ett nytt lock läggs på den reaktionen, och så vidare.

Att vara i en öppen samvetsrelation med en annan människa är i sig inte något egendomligt, säger Nykänen. Det är svårt att vara, men

” Det första man måste förstå om samhälleliga normer och värderingar är att det är moral som går att kodifiera. Det första steget till moralisk föruttnelse är att säga att något är samhällets värderingar eller normer.

det är inte något som är svårt i att förstå vad det är. Nykānen säger att det bara är att kunna prata öppet utan att värja sig för det som känns svårt. Och att förstå att känsla ofta är detsamma som insikt – men att våga förstå vilken sorts insikt det är frågan om kräver en öppenhet.

– Men sedan man slutit ut den andra med ett slags offensiv kan man gå hur långt som helst. Och den gräns som etablerats kan också sträcka sig hur långt genom tiden som helst.

– När vi försöker hantera den här typen av problem med varandra skapar vi allmänna schabloner av hur vi ska bete oss, vi skapar oss ett normativt nätverk av begrepp som hjälper oss att inte sära varandra så mycket och håller risken för närhet på avstånd. Och det är vad ”värderingar” i grunden är – ett generellt normativt system för att lindra och hindra det problematiska som vi inte vågar se för vad det är. Värderingar är alltså till en del ett sätt att stänga ute moraliska svårigheter snarare än moral.

Ett begrepp som inte är lika vanligt i vår kultur men som helt klart ändå finns i vår kultur är ”heder”. Det kunde till exempel vara det som tidigare fick unga män att resa sig ur skyttegravarna och gå mot döden, istället för att redan – kanske i ett långt tidigare skede – ha reagerat mot galenskapen. Nykānen säger att heder är ett sätt att reglera de svårigheter vi har med närhet och inte ens tänka på att det är just de svårigheterna det är frågan om. I skyttegravsexemplet kunde det vara en sons närhet till sin far – sonen vet att faderns heder kräver att sonen går i krig och därför vågar och vill sonen inte opponera sig. Istället ställer han upp på något som han innerst inne vet att är galet, och samtidigt kan han bli någon som talar varmt om plikt känsla och är med om att upprätthålla det tryck som gör att ingen annan heller opponerar sig.

– Om man tar det hela från ett annat håll kan man till exempel nämna bröllopfester. Festens formella drag, med alla dess detaljer, är ett sätt att dämpa kärleksaspekten mellan två människor som bestämt sig för att leva sina liv tillsammans, vilket ju i sig är en av de finaste sakerna man kan tänka sig. Men som festen utformas har de istället en tendens att bli ett slags marionetter. Ofta är det inte det sexuella som måste döljas, utan kärleksrelationen. Bröllopfester är ett sätt att avdramatisera en kärleksrelation och avgränsa den. Man kan säga att ju mer festen handlar om något annat än det sociala – desto mer älskar de två människorna varandra. Men i den mån de som gifter sig ser sig i de kollektiva termerna som ”ett bra val”, ”gott parti”, ”vacker”, ”framgångsrik” och så vidare, desto mindre handlar det om kärlek och mer om att etablera något i den sociala gemenskapen.

– Ingen ser sig själv och sin relation med den som den är gift med fullt ut i sociala termer – det vore närmast psykopatiskt. Men ju mer de nämnda aspekterna finns där desto mer säger de något om något annat än kärleken. I många fall verkar det inte ens viktigt att man älskar varandra trots att det pratas om kärlek nonstop.

– För att få en inblick i hur omstörtande kärleken kan vara så kan man ju tänka på de fäder som får för sig att mörda sina döttrar när de varit ute med fel pojke, eller bara vid fel tillfälle. Det ger en indikation om hur svårt det är för oss. För det handlar inte om det sexuella i sig, det är inte så att det är den saken som utreds utan det handlar att dottern blivit kär.

Artikeln fortsätter på följande sida ➤

Hannes Nykānen.

– En viktig sak i allt det här: jag säger inte att vi ska skrota allt socialt och göra oss av med alla värderingar. Vi borde se dem för vad de är, nämligen ett uttryck för våra svårigheter med varandra och inte ett uttryck för det moraliskt goda rätt och slätt.

Samtidigt är det ju, som du sagt, skillnad på vilka värderingar vi har i ett samhälle. Det verkar ibland finnas ett stort kulturellt självförakt hos oss, och en bristande insikt om värdet i det nordiska system som vi fortfarande har.

– Vissa av de värderingar vi har i det här samhället, som jämlikhet mellan könen, fackliga rättigheter, hälsovård åt alla, skola åt alla, och så vidare är mycket värdefulla. Det är inte alls fråga om några ”västerländska relativa värderingar” – utan ett försök att förhindra maktkonstellationer inom kollektivet att förgripa sig på människor.

– Det betyder inte att nordiska länder är mera moraliska än syd-ländska eller orientaliska. Men den nordiska omoralen har en form som ger utrymme för moraliskt agerande. Det nordiska systemet är till exempel på ett visst sätt likgiltigt inför familjer och släkt. Nordbor kan vara totalt likgiltiga inför sina egna familjemedlemmar, lämna dem ensamma på ett sätt som är omöjligt i syd-ländska kulturer.

– Det ger en rörlighet i ett sekulärt välfärdssamhälle som inte handlar om att det är ett moraliskt samhälle, men utrymmet ger resurser för moraliskt agerande. Det ena är att man kan komma fri och själv agera som man vill och också enligt det man upplever att är moraliskt rätt. Å andra sidan ger det en möjlighet att personligen totalt strunta i dem som i syd-ländska länder skulle räknas som ens ansvar.

– Och samtidigt kräver upprätthållandet av det välfärdssamhälle vi nu har en viss sorts insikt som vi håller på att förlora.

Tänker du på ett aktivt medborgarskap?

– Något sådant. Det som krävs är att vi tänker så mycket och förstår att det hänger på oss själva om vi ska ha kvar vårt välfärdssamhälle eller inte. Att välfärdssamhället också kräver ett personligt engagemang. Vi måste se till att vi inte låter härresande lögnare få fäste, som *trickle down*-teorin, alltså tanken att det är bra att de rika får alla pengar för att de sedan rinner neråt och ut i hela samhället – jag kan i och för sig bara hitta på psykologiska förklaringar på att sådant kan gå igenom. Men det finns människor som verkligen inte det minsta bryr sig om allas väl som strävar efter makt och som har makt.

– Och det här kan låta odemokratiskt, men det finns groteskt kärlekslösa människor. Och de kan vara rätt så diskreta med det. Det är via kollektivet dessa arbetar. Man kan kanske bättre få syn på det här i för oss främmande kulturer, om man vill ta ett inte alls så diskret exempel så kan man ta någon mullah som kommer hit och säger att de lokala muslimerna låter sig förnedras av det finländska samhället.

– Sådant prat åstadkommer fundamentalism även om de som hör det helst skulle vilja vara ifred. Men den här sortens hat lyckas ändå för att den triggar rätt saker, de människor som pratar så här triggar värderingar och hederskänslor som finns djupt rotade i dem som hör det – det är därför den som manipulerar trycker på de knapparna, de har avvägt sitt budskap och sitt ordval för sin publik.

– Saker som vi är sämre på att se är sådant som gäller oss själva. Som att skapa vardagssjälvklarhet kring helt huvudlösa övergrepp, maktmissbruk, fuskande, girighet, och så vidare, genom att få det att bli lite tråkigt ”det händer förstås överslag” och folk tycker ”näja, var det nu så farligt”, ”är det nu något att hetsa upp sig över”. Själva tekniken ligger i att avdramatisera orättvisorna så att de framstår som vardagliga, det vill säga normala, så att det framstår som naivt att opponera sig. Och till exempel att se till att det ser ut som att vi försvarar våra värderingar när vi försvarar orättvisor. Sådant här sysslar vi själva med hela tiden, och vi kan också se det göras av politiker i TV dagligen. ♦

”Rättigheter” aktuella då det normala umgänget slutat fungera

Mänskliga rättigheter är ett sätt att få distans till en situation och också ett sätt för oss att artikulera en etik som vi hoppas är universell. Samtidigt verkar uppfattningen att mänskliga rättigheter gäller alla människor uppfattas som politiskt kontroversiell även bland våra egna politiker idag.

TEXT & FOTO: MARCUS PREST

Pamela Slotte, doktor i teologi och biträdande professor i minoritetsstudier vid Åbo Akademi, berättar att mänskliga rättigheter lades fram som en gränsöverskridande etisk vokabulär efter det andra världskriget, men att de särskilt efter 1960-talet blev aktuella på den globala arenan. Idén om mänskliga rättigheter, som de framstälts i modern tid, kommer från **Samuel Moyns** bok *The last utopia*.

Slotte har själv studerat den schweiziske teologen **Hans Küng** och i hans forskning hittat formuleringar kring den gränsöverskridande etik som är aktuell i en värld där olika kulturer lever tätt inpå varandra.

– Hans Küng beskriver något han kallar ett globalt etos. Om vi går in i ett samtal över kulturella och religiösa gränser kommer vi att märka att det finns vissa grundläggande föreställningar som förenar oss. I kristendomen finns den gyllene regeln, det dubbla kärleksbudskapet, och andra kärnvärderingar som förenar, inte bara personer inom kristendomen och i den av kristendom starkt influerade sekulära världen, utan över alla trosgränser. Detta även om detaljerna och utformningarna för dessa centrala föreställningar är olika i olika religioner.

Slotte säger att Küng inte är ute efter att formulera någon ny superreligion som skulle infatta alla, eller att Küng skulle vara särskilt kritisk mot religioner. Han är främst ute efter att få tag på olika meningssammanhang som vi använder för att strukturera våra liv.

– Han är inte ute efter att idka någon specifik religionskritik och inte är han heller ute efter synkretism. Men han försöker peka på att vi bör kunna känna igen saker hos varandra över de kulturella gränserna. Och att det borde finnas öppningar för självkritik hos oss själva, att vi såg att vi inte lever upp till våra ideal.

– Och det är just självkritik det framförallt handlar om hos Küng. Att det är trosutövarna själva som ska uppfatta kärnan i sin tro, och att det just handlar om att överbrygga gränser, trots de partikulära uttryck som vi kan iakta och fastna i. Men vi kan också se genom dessa partikulära uttryck och komma till det som är centralt och förenar oss och som kan utgöra fruktbara byggstenar för fredlig samlevnad.

Pamela Slotte.

Tage Kurtén talar om hopp som ett centralt tema för att komma vidare. Skulle du se det likadant?

– Ja, man kan ju se det som ett uttryck för hopp att man vill komma vidare, att vi som individer *vill* se det som förenar oss. Att se att det inte handlar om att följa specifika regler utan att det handlar om en moralisk hållning inför andra människor. Det här gäller ju inte bara religion.

– Det krävs en vilja till möte för att vi ska tala om något som en moralisk hållning, det gäller också handlingar. Vi kan uppfatta att en handling haft ett gott resultat, att handlingen på ett ytligt sätt är acceptabel eller berömvärd. Men handlingen kan vara uttryck för något helt annat. Det behöver inte nödvändigtvis röra sig om ett uttryck för den människans goda karaktär, det kan röra sig om något helt opportunt också.

När det gäller de mänskliga rättigheterna som Förenta Nationerna slagit fast dem, säger Slotte att individen och individens rättigheter på ett helt annat sätt är i fokus än vad gäller de religiösa etiska påbuden. Religiösa påbud brukar oftast försöka fånga in individens skyldigheter och vad hon inte får göra eller bör göra. Det handlar om människans ansvar i olika bemärkelser, med fokus inte minst på ens medmänniskor. De mänskliga rättigheterna fokuserar primärt på varje människas rätt. Samtidigt kommer man med de mänskliga rättigheterna bort från den fullständigt individualistiska människan, den individ som enbart pekar på sig själv och sina behov – en typ av människa vi lätt kan identifiera idag.

– Och det är kanske där de mänskliga rättigheternas dragningskraft finns idag, i att vi kan peka på något som vi antar att är universellt godtagat, och därför gångbart.

Samtidigt verkar denna universalitet vara på undantag om man ser på många politiska beslut idag, och hur vi behandlar människor från andra kulturer – särskilt om dessa människor inte har ekonomiska resurser eller om de är flyktingar. Det finns en påfallande dubbeltydighet och dubbelmoral.

– För att komma tillbaka till där du startade, det är inte sagt att de mänskliga rättigheterna idag uppfattas som mindre kontroversiella än olika religiösa samfunds etiska riktlinjer. Det finns en påfallande vilja bland vissa politiker och populisterna att avgränsa de mänskliga rättigheterna så att de bara gäller medlemmar i den egna gruppen.

– Jag har undervisat yrkesetik för jurister, det vill säga de etiska koderna som man som jurist förväntas följa och kan ställas till svars för om man bryter mot. En av de viktigaste poängerna är att du inte handlar enligt god advokatsed bara för att du följer regler, det räcker inte. Regler kan inte på ett uttömmande sätt fånga ett ideal, vad det betyder att vara en god advokat och handla korrekt i din yrkesutövning.

Detta som en parallell till hur politiker idag försvarar sina staters beteende när de kränker mänskliga rättigheter: genom att försöka påstå att de håller sig inom juridiska ramar, trots att andan i vilken man agerar är den motsatta till andan i vilken lagarna som binder nationerna att följa konventionen om de mänskliga rättigheter stiftats.

En aspekt av det juridiska språket, som till exempel gäller de mänskliga rättigheterna, är att det inte främst är ens rättigheter som kränks när någon våldför sig på en – det är mot personen, mot individen som våldet riktats, inte mot juridiken. Det juridiska språket kan inte fånga det här. Hur ska man tänka kring det?

– Det stämmer förstås att det inte är främst rättigheter som angrips. Men språket som inbegriper mänskliga rättigheter kommer in där umgänget, samlivet redan fallerat, och ofta där en tredje part redan är involverad. Mänskliga rättigheter är ett sätt att handskas med situationer när det primära sättet att umgås, eller prata om saker inte längre fungerar. Det behöver inte vara så att vi använder det här språket annars, utan vi gör det när vi behöver få distans till situationen. Men som sagt, det är en situation som redan havererat på ett sådant sätt att vi söker avstånd till den för att ordna upp den med ett juridiskt språkbruk och kanske också med juridiska medel. ♦

Kognitiv fitness

Arbetet har blivit mera belastande för huvudet än för kroppen och kravet på att vara i kognitiv toppform har ökat. I samma veva stiger befolkningens medelålder, och med den blir minnesstörningarna vanligare. Det har växt fram en ny digital marknad som spelar på rädslan för försämrat minne och minnesstörningar, men den som hoppas på en lätt lösning blir besviken: nyckeln till ett bättre minne inte gå att ladda ner till mobilen.

TEXT: NICKLAS HÄGEN

Jag hade en minne träningsapp i mobilen för en tid sedan. Ironiskt nog kommer jag inte ihåg vad det var för uppgifter man skulle utföra, men antagligen var de inte tillräckligt intressanta eller belönande för efter en liten tid slutade jag använda den.

Lika bra var det, om man får tro **Matti Laine** och **Anna Soveri**, professor respektive forskare i psykologi vid Åbo Akademi. Minne träning skulle sannolikt varken rå på min tankspriddhet eller ge mig ett nämnvärt bättre minne.

– Träning verkar inte ge några lovande resultat. Den metaanalys vi gjort visar att man kan förbättra prestationen på väldigt närliggande uppgifter och att det på de specifika uppgifter som utförs är en stor skillnad på de grupper som tränar och de som inte tränar. Men om vi ser på andra uppgifter som inte ligger så nära träningsuppgiften är effekten svinnande liten, säger Soveri.

– Om du utför samma uppgifter men med andra stimuli kan vi se en effekt. Om du till exempel tränar med siffror kan du göra samma

uppgift med bokstäver. Men effekten är mycket begränsad. Den flyttar inte över till en strukturellt annorlunda uppgift och avtar om du slutar träna.

Laine säger att man brukar tala om det specifika förbannelse.

– När man arbetar med vilken färdighet som helst blir man bättre på just den, men inte mycket mer. Om jag tränar på piano blir jag bättre på att spela piano, men jag blir inte bättre på fiol, säger Laine.

Snabb tillväxt

Trots att det saknas belägg för att minne träning förbättrar ens minne är branschen i snabb tillväxt. Enligt SharpBrains, ett företag specialiserat på marknadsundersökningar av den så kallade kognitiva fitnessmarknaden, har branschen redan en omsättning på över en miljard dollar. Mängden företag och appar inom branschen har ökat explosionsartat de senaste åren och omsättningen beräknas stiga till sex miljarder dollar inom några år.

En växande marknad har medfört ett större behov av konsumentskydd. Lumos Labs, som skapat och marknadsfört minne träningsappen Lumosity, gjorde i början av året upp med amerikanska staten om att betala två miljoner dollar i gottgörelse för falsk marknadsföring. I reklamen hette bland annat att appen skulle förbättra dagliga prestationer i arbete och skola, samt minska eller fördröja sådan försämring av de kognitiva funktionerna som orsakas av ålderdom eller allvarliga sjukdomar.

– Du kan säga att ditt program är effektivt och att du har ett nytt sätt att utföra det på. Det kan till och med hända att det stämmer. Men bevisbördan ligger på dig och det finns strikta metodologiska krav på hur den här testningen behöver gå till. De liknar principerna för när man testar nya läkemedel. Om du bara har en grupp som utför ditt program ett par veckor med intervjuer före och efteråt så räcker det inte som bevis för att ditt program har effekt, säger Laine.

Bättre effekt på sjuka

Minne träningens effekt är alltså försumbar, men det finns undantag. Patienter som har olika slags diagnoser på sina minnesstörningar verkar kunna ha en mera generaliserbar nytta av träningen än människor med friskt minne.

Artikeln fortsätter på följande sida ➤

Arbetsminnet

Frågan om vad som händer när vi minns saker får forskarna att dra en djup suck. Hur minnet ska beskrivas finns det inget lätt svar på.

– Något händer i hjärnan, inget snack om saken. Arbetsminnet verkar handla om en förhöjd aktivitetsgrad i hjärnans nätverk, därför är det tillfälligt. När vi rör oss till det långvariga minnet är det ett annat system. Då handlar det om strukturella förändringar, baserade på aktiviteten i vissa loopar och nätverk. De skapar med tiden strukturella förändringar i dina synapser, som är kontakterna mellan nervceller. Det lägger grunden för långtidsminnet. Även om du fokuserar på andra saker kan du återkomma till de här sakerna, säger **Matti Laine**, professor i psykologi vid Åbo Akademi.

Arbetsminnet kallades fram till 1970-talet för korttidsminne. Bakom den nya termen fanns en vilja att betona den aktiva delen av arbetsminnet, att det är något som sker här och nu.

– Man kan se arbetsminnet som en separat del från långtidsminnet. Men det finns också en annan syn på det, nämligen att de är samma system där arbetsminnet utgör den aktiva delen av långtidsminnet, säger Laine.

– Ditt arbetsminne kunde då beskrivas som ett stort bibliotek dit du går med en ficklampa och ser olika saker vid olika tider. Arbets-

minnet kan ses som en mental plattform som styrs av vad du än har på gång för tillfället, och det kan dels komma från långtidsminnet, dels från utsidan.

Ett typiskt arbetsminnestest är att repetera sifferserier, kanske också manipulera dem så att man säger dem baklänges. Vid funktionell magnetresonanstomografi (fMRI) ger det här främst utslag bakom pannan.

– Att repetera sifferserier är en verbal uppgift som aktiverar den vänstra hemisfären, främst den vänstra frontalloben, vänstra parietalloben och den auditiva hjärnbarken. Om du ges visuell input via dataskärmen aktiveras också synbarken, och kanske andra språkdelar, säger Laine.

Utmaningen är att fMRI mäter väldigt brett.

– När man gör fMRI mäter man stort och tvingas börja relatera målet för mätningen till allt annat som pågår, i det här fallet arbetsminnet till sociala och språkliga händelser. Det är svårt att säga att det är just arbetsminnet som ger utslag. Kanske arbetsminnesoperationerna sker i de kortikala kolumnerna? De är oerhört små och det finns med all sannolikhet intressanta mönster där, men vi kan inte mäta non-invasivt under millimeternivå. ♦

En orsak till det kan vara att effektiviteten hos de exekutiva funktionerna, dit till exempel arbetsminne och koncentrationsförmåga hör, följer en kurva där toppen infinner sig i tjugårsåldern. Eftersom de som testas i undersökningarna vanligtvis är universitetsstuderande ligger testpersonerna alltså nära sin högsta potential, vilket gör att det inte finns mycket utrymme för dem att bli bättre och träningen kan förbli resultatlös. När testpersonerna ligger längre ner på kurvan och inte har förutsättningar att använda sin fulla kapacitet kan det däremot finnas ett utrymme för dem att kompensera genom träning.

En annan orsak till att patientgrupper kan nå bättre resultat genom träning kan vara att träningen har en diffus generell positiv effekt som sedan syns i hur de presterar i test.

– Uppgifterna tränar mer än bara arbetsminnet, de tränar många olika saker. Därför kan du bli bättre på en uppgift även om det inte är arbetsminneskapaciteten som förbättras, säger Soveri.

Laine tillägger att de olika funktionerna inte är isolerade. Arbetsminnet går inte att testa utan att det finns sociala aspekter, till exempel motivationen att delta, eller språkliga aspekter med.

– Om uppgiften är att repetera en siffserie behöver du koncentrera dig på den. Men om du gör det på en dator behöver du också komma ihåg testinstruktionerna. Efter en stund blir du snabbare på att använda datorn, vanare med siffror och du börjar skapa strategier för minnet, säger Laine.

– Så det är kanske inte så att träningen av arbetsminnet påverkar själva arbetsminnet, snarare att den medieras av andra saker – av att du tar dig tid, fokuserar på något och blir bättre på att använda datorn.

Effekter, mekanismer och strategier

BrainTrain har varit ett av Stiftelsen för Åbo Akademi finansierat spetsforskningsprojekt vid Åbo Akademi sedan början av år 2015. Om allt går som planerat fortsätter projektet till slutet av år 2018.

Målet är att se mycket brett på arbetsminnets effekter och mekanismer, bland annat genom en testplattform över webben som gör det möjligt att testa betydligt fler personer utan geografiska begränsningar.

– Vi kommer att se om det finns ett förhållande mellan många olika faktorer – hälsa, hobbyer, näringsintag, sömnkvalitet, stressmängd och språklig bakgrund – och hur bra eller dåligt testpersonerna klarar uppgifterna. Har du ett bättre arbetsminne om din utbildningsgrad är högre, om du inte är deprimerad, om du äter mörk choklad, dricker rödvin, äter nötter eller motionerar? Finns där ett samband? Det här är storskalig forskning. Vi har inte resultaten ännu men ska börja analysera data, säger Soveri.

Hittills har man lyckats lära känna hur arbetsminnet påverkas av träning, så att man kunnat börja förutse på vilket sätt en viss träning kan tänkas ge resultat (om än svaga) och var effekten tynar bort.

En viktig fråga har visat sig vara de strategier folk använder, till exempel att dela in långa sifferserier i grupper, eller att hitta på ord av bokstavsserier. När man ska hålla saker i minnet en kort tid kan man ha olika sätt att göra det på, och vissa är bättre för ändamålet än andra.

– Människor är benägna att ta fasta på lite vad som helst och göra associationer och dessa spelar antagligen en viktig roll. Det finns inte mycket skrivet om det i litteraturen. Vi kommer att se bland annat på det under de kommande två åren, säger Laine.

Hur strategierna fungerar kan vara en förklaring till att effekterna av minnesträningen är så snävt begränsad.

– Man kanske utvecklar bra strategier för att lösa uppgifter som man tränar tre gånger i veckan i fem veckor, men strategin fungerar för en viss sorts uppgifter och inte för andra, säger Laine.

– Vanligtvis när man ger någon en träningsuppgift ger man inga instruktioner för hur de bäst ska komma ihåg saker. Människor listar själva, antingen medvetet eller omedvetet, ut hur de klarar uppgifterna bättre. Vi har försökt intervjua människor om hur de gör men beskrivningarna är inte så detaljerade. Det här är något vi vill reda ut bättre.

Vad testar testet?

När forskarna vid BrainTrain började gräva i litteraturen visade det sig att det fanns överraskande lite metodologisk forskning om huruvida arbetsminnestesterna och andra exekutiva mått verkligen mäter det man tror att de mäter. Det råder inte heller någon konsensus om hur

Artikeln fortsätter på följande sida ➡

tDCS

tDCS (*Transcranial Direct Current Stimulaion*, på svenska ungefär "transkraniell direkt spänningsstimulering") är en så kallad icke-invasiv, alltså "ingreppsfri" hjärnstimuleringsteknik. Två elektroder läggs på hjässan och mellan dem skapas en mild elektrisk spänning.

I teorin ska tDCS ge bättre förutsättningar för inläring och förbättrad kognitiv prestation. Aktiviteten i hjärnan bygger nämligen på nervsignaler bestående av elektroniska impulser. Genom att effektivisera dem hoppas man kunna skapa strukturella förändringar i hjärnan som gör att synapserna, det vill säga nervernas kontaktpunkter, börjar återupbyggas.

– Hjärnceller håller kontakt med varandra genom elektriska signaler för att överföra information, men de gör det bara om spänningen når över en viss tröskel. Med den här manicken kan tröskeln vara lite lägre, vilket gör det lättare för cellerna att skapa kommunikationsvägar mellan sig, säger **Karolina Lukasik**, doktorand i psykologi vid Åbo Akademi.

– Vi har satt elektroderna på hjärnregioner som är speciellt aktiva vid verbalt arbetsminne. Människor som ges behandlingen gör en verbal uppgift och vi hoppas att de ska bli bättre på uppgiften när

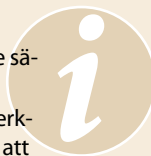
de får stimuleringen. Hittills har vi bara pilottestat så vi kan inte säga mycket om resultaten.

Tekniken är ny så det är ännu oklart hur mycket effekt den verkligen ger och hur man använder den på bästa sätt. Fördelen är att tCDS är mycket lätt att använda och inte kräver ett stort labb.

– Tekniken är också säker, det finns inga rapporter om negativa effekter på lång sikt. De som använt den säger att de blir röda på huden för att elektroderna skapar hetta, ibland får de huvudvärk eller upplever en kittlande känsla. Samtidigt kan testdeltagarna inte säga om de fått verklig stimulering eller placebo så man ser att förväntningen om att något ska hända är stor, säger Lukasik.

Det finns billiga tDCS-apparater tillgängliga för vanliga konsumenter. Men, precis som med all annan teknik för minnesträning, rekommenderas det att man inte har för höga förväntningar på resultatet.

– Människor vill ha en *quick fix*, ett lätt sätt att bli bättre. Forskningen verkar visa att det inte finns ett lätt sätt att förbättra minnet, förutom en hälsosam diet, livsstil och hobbyer. Du kan köpa all världens tDCS men om det är det enda du gör för dig själv kommer det knappast att fungera. ♦

Karolina Lukasik (t.v.) forskar i om tDCS har en effekt. Doktorand i psykologi Daniel Fellman får agera försökskanin. Foto: Nicklas Hägen.

Man ska komma ihåg att arbetsminnet inte är ett tomt teoretiskt begrepp som saknar signifikans. Det är uppenbart att testerna vi kritiserar rätt starkt korrelerar med andra saker i det verkliga livet, till exempel din akademiska prestationsförmåga eller, om du är ett barn, hur väl du lär dig språk eller hur väl du kan kontrollera dina känslor.

testerna bäst ska användas: olika undersökningar kan använda olika slags tester och kombinera dem på olika sätt.

Inom BrainTrain görs en metaanalys där man utreder vad populära exekutiva tester mäter genom att analysera hur de olika sätten att mäta arbetsminnets nivå korrelerar med varandra. I längden vill man utveckla tester som ligger närmare det vardagliga livet.

– Forskare och kliniker ser på vad som händer i hjärnan när man utför en uppgift som antas mäta arbetsminnet. Man kan se att vissa områden aktiveras, men om uppgiften inte mäter arbetsminnet blir hela

beskrivningen felaktig. Det förändrar i så fall hur uppgifterna bör användas, säger Soveri.

– Man kanske inte ens tänker på varför man väljer vissa uppgifter för ett test. Man bara väljer dem för att man antar att de mäter arbetsminnet, men har aldrig kollat om testet gör vad det ska göra. Vi går tillbaka till rötterna här.

Det låter som att det kan ha en dramatisk effekt på forskningens resultat?

– Man ska komma ihåg att arbetsminnet inte är ett tomt teoretiskt begrepp som saknar signifikans. Det är uppenbart att testerna vi kritiserar rätt starkt korrelerar med andra saker i det verkliga livet, till exempel din akademiska prestationsförmåga eller, om du är ett barn, hur väl du lär dig språk eller hur väl du kan kontrollera dina känslor, säger Laine.

– Arbetsminnet är inte bara kall informationsbehandling, det påverkas också av känslor och motivation. Det är viktigt för att det är kopplat till det verkliga livet och därför behöver vi lära känna arbetsminnets byggstenar bättre. Vi känner inte till hjärnans och sinnets naturliga byggstenar, hur de fungerar och gör olika saker. Det handlar om att, för att citera *Platon*, ”*carve nature at its joints*”.

Något hopp för den som har dåligt minne?

– Kanske att använda bättre strategier i olika kontexter. Ingen patenlösning är i sikte, säger Laine.

– Det handlar mera om en hälsosam livsstil, säger Soveri.

– Gå ut och jogga och ät hyfsat väl och sov tillräckligt och var social. Det är rätt långt ett gott recept. Det vi har som recept på ett hälsosamt liv matar också ditt minne, säger Laine. ♦

Christer Westerdahl (t.v.) och John Kraft är inte överens om labyrinternas ålder och ursprung. Foto: Ari Nykvist.

Labyrintens gåta olöst

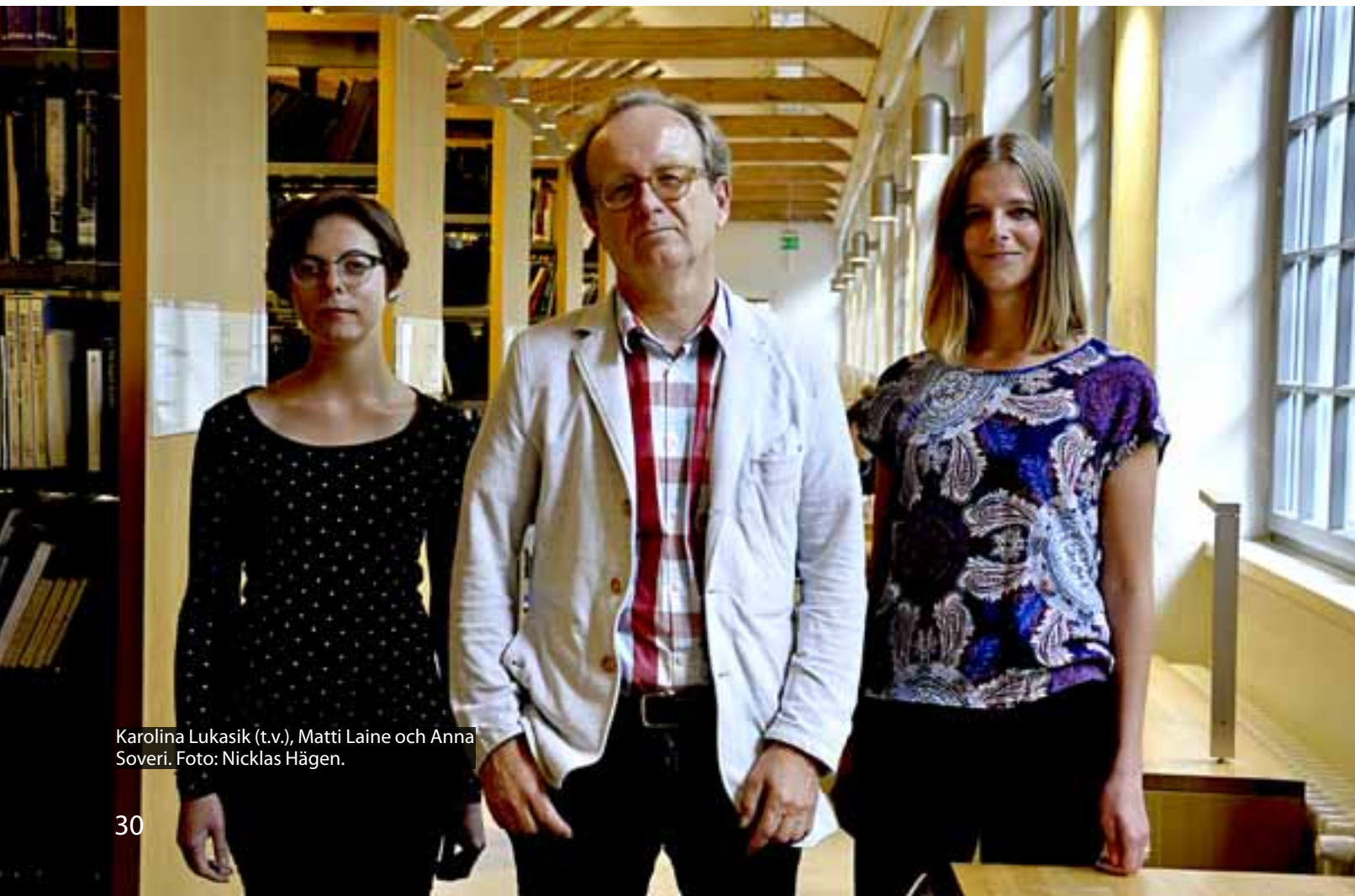
De kallas jungfrudanser i Finland och labyrinter eller Trojeborgar i Sverige. Och längs båda ländernas kuster finns det hundratals av de här irrgångarna i olika storlekar, former och på allt från kyrkogårdar till ensliga öar. Idag finns det också olika åsikter om hur gamla labyrinterna är, varför och av vem de byggdes. Är de förhistoriska eller från medeltiden och kom de till för tidsfördriv och lek eller för att avvärja gengångare och vålnader?

TEXT: ARI NYKVIST

Jungfrudanser, det vill säga labyrintfigurer förekommer rikligt från södra Finlands skärgård längs kusten ända upp till Bottenviken. De finns bland annat i Finland, Sverige, Estland, Danmark och Ryssland. Inristade i eller målade på kyrkvalv eller kyrkogårdsmurar, inne på kyrkogårdar, på höga platser vid havet och forngravar, på öar och uddar. Överlägset mest finns det av dem på kustnära ställen och på öar och bara rätt få i inlandet. De har alltså en given plats i det maritima kulturlandskapet i Östersjön. Att det finns ett levande intresse för det maritima kulturlandskapet och till exempel jungfrudanser, visar den fullsatta sal med åhörare då några experter kring labyrinterna ”drabbade samman” vid Åbo Akademi i Vasa i slutet av september. Svensk-Österbottniska Samfundet och Kungliga Skytteanska Samfundet i Umeå var arrangörer för tillställningen.

Knappast förhistoriska

Forskarna har länge försökt ta reda på varför de byggdes, vilken funktion de alltså hade och när de byggdes. En som sysslat med labyrinter i

Karolina Lukasik (t.v.), Matti Laine och Anna Soveri. Foto: Nicklas Hägen.

decennier är professor emeritus **Christer Westerdahl** från Institutet för historiska studier, NTNU i Trondheim.

– I min nya bok om labyrinter i norr, hävdar jag att de på sin höjd är från högmedeltiden och att de flesta kom till först i mitten av 1500-talet. Att de skulle vara förhistoriska eller ens från vikingatiden har jag svårt att tro redan på basis av de rätt tillförlitliga mossdateringar vi har kunnat göra på senare tid.

Sentida tolkningar om att jungfrudanserna byggdes och användes som tidsfördriv och lek i synnerhet bland yngre skärgårdsbor, ger professor Westerdahl inte mycket för. Labyrinter som symbol förekommer nämligen i olika kyrkliga sammanhang och på olika religiösa föremål. Det var metaforiska och ceremoniella symboler för liv och död som den tidens befolkning respekterade.

– Det gäller att tolka rätt och förstå den tidens världsbild och miljö där de fanns för att kunna förstå vilken funktion de hade. Att de oftast finns på öar och alldeles invid havsstränder tyder på att de byggdes som ett skydd för gengångare och vålnader. Drunknade sjömän och fiskare spolades ofta upp på stränderna och kunde gå igen om man inte till exempel byggde en labyrint som skydd både för de levande och för att pacificera de osaliga och oroliga döda. Att få dem att stanna i jorden, förbli jordfästa. De hade alltså en apotropeisk, en magisk skyddande funktion och fanns därför också på dörrar, vägkors och vid olika ingångar till byggnader.

Änkornas kuster

Döden och döda var på medeltiden ständigt närvarande i skärgården och längs kusterna överlag. I folkmun talade man ofta om Änkornas kuster och de omkomnas osaliga själar upplevdes ofta som något man måste skydda sig mot. Journalisten och labyrintforskaren **John Kraft** från Fredriksberg i Sverige har varit intresserad av labyrinter ännu längre än Westerdahl. Han tror att de är mycket äldre än högmedeltid.

– Visst är de flesta bedömare ense om att de är från rätt sen tid. Men i Sverige, från Mälardalen söderut finns det ett 20-tal labyrinter som jag tror kan vara från förhistorisk tid. De saknar helt anknytning till hav och säsongfiskelägen, ligger intill förhistoriska gravfält i kända forntidsbygder. Det har sannolikt funnits en hel del labyrinter i Danmark, men då de oftast var gjorda av torv och mossor och inte av sten, försvann de rätt snabbt.

John Kraft delar ändå Westerdahls uppfattning om att labyrinterna kom till som skyddsmagi, men tycker Westerdahl går för långt när han försöker förklara nästan allt med enbart skyddsmagin. Det finns enligt Kraft inga uppteckningar som stöder hypotesen om gengångare.

– Jag är också skeptisk mot Westerdahls försök att koppla samman de allra tidigaste labyrinterna med katolicismen i Sverige och i synnerhet jungfru Maria. Och det finns starka skäl som talar mot hans påstående att det inte har funnits några labyrinter i Norden före medeltiden. ♦

Några speciellt fina och vackert belägna jungfrudanser finns det i skärgården utanför Vasa. I synnerhet på Storskär i Malax där tre av dem finns intill en begravningsplats från 1500-talets början där biskop **Kurcks** döttrar sägs vara begravda. De lär ha förlit sig och drunknat i en storm utanför Storskär då de och biskopen flydde undan den nya unionskungen **Kristian II**. Enligt många källor förläste Kurcks fartyg i själva verket utanför Öregrund på resan från Närpes till Roslagen. Kurck var Finlands sista katolska biskop.

Arkivamanuens **Niklas Huldén** vid Kulturhistoriska arkivet Cultura, Åbo Akademi, konstaterar att berättelsen om Kurck fanns med bland svaren på Folkloristikens frågelista om jungfrudanser från 1984.

– Frågelistan gjordes i samarbete med John Kraft som länge varit en auktoritet på jungfrudanser, säger Huldén.

Han vill inte ta ställning till sanningshalten i berättelsen eller tolkningarna av jungfrudansernas funktion, men tycker en del forskare verkar lite väl kategoriska i sina tolkningar. Det kan finnas många förklaringar och betydelseerna kan förändras över tid.

– Ibland verkar man inte vara intresserad av sekundärfenomen som dans och ungdomslekar i labyrinterna, vilka omnämns i en hel del av frågelistsvaren.

Lena Marander-Eklund, biträdande professor i nordisk folkloristik vid Åbo Akademi, är inne på en liknande linje. Hon säger att det finns mängder av tolkningar av vad jungfrudanser är.

– Jag vill inte ta ställning till ålder och funktion, men det är entydigt att jungfrudanser som fenomen är rätt gammalt. De finns beskrivna i *Illiaden* som dateras till 700 f.Kr. och kan vara ännu äldre än så. Det är oklart när jungfrudanserna kom till Norden men norska arkeologer har daterat sådana till järnåldern. Sibbo kyrka, som byggdes på 1400-talet, har en jungfrudans ovanför sakristian, säger Marander-Eklund.

En tolkning av jungfrudansernas funktion är att de är ceremoniella, att de till exempel i egenskap av dödsritualer skyddar och hindrar döda från att gå igen. Andra tolkningar är att de är ormsymbolik som ska garantera gott väder och fiskelycka, eller att de bygger på folktroföreställningar om kärleksmagi eller skydd mot det onda.

– En möjlig kristen tolkning är att jungfrudansen symboliserar den kristnes väg fylld med problem, men också här kan man se flera tolkningar, säger Marander-Eklund.

– Så jungfrudanserna har kanske ett mytologiskt ursprung men som med så mycket annat kan den ursprungliga betydelsen förlovas. Under 1900-talet har de blivit en lek för barn.

Hon tillägger att hon tycker att det är intressant i sig att forskare har åsikter om jungfrudansers ålder och funktion.

– Jungfrudanser är ett fenomen som vi inte riktigt vet något om, men eftersom de är så pass synliga i naturen fascinerar de oss och tolkningarna är därför väldigt många. ♦

TEXT: ARI NYKVIST & NICKLAS HÄGEN

John Gardberg, docent i nordisk folklivsforskning vid Åbo Akademi mellan 1947 och 1967, har lämnat ett fotografi till Kulturhistoriska arkivet Cultura där hans barn springer i en jungfrudans för att värma sig efter simmande. Gardberg har själv byggt jungfrudansen för detta ändamål i slutet av 1930-talet. Han skriver:

”Inspirerad av Lars-Ivar Ringboms uppsats om ’Trojalek och tranedans’ i Finskt museum 1938 (varav jag fick ett särtryck, som jag läste i Iniö) gjorde jag vid badturerna på den något steniga sandstranden en ’jungfrudans’ – på så låg höjd över havet att ingen om landhöjningen medveten människa kan tro den vore ett fornminne, vilket dock ej hindrade att någon blott något år därefter ville ange den som ett sådant. Avsikten var bland annat att barnen genom att springa i labyrinten skulle ha en värmande motion efter sjöbadet.”

Barn i nygjord jungfrudans. Foto: Johan Gardberg/Cultura. Privat samling, J.G.-g.

REKTOR MIKKO HUPA BETALAR 413 EURO

KAMPANJEN "Låt rektor betala!" som pågick under inskriptionsdagen 7.9 samlade in 3 527 euro i sms-donationer. Kampanjen gick ut på att få rektor **Mikko Hupa** att betala, eftersom han hade lovat att personligen donera en euro för varje sms-donation som kom in under den dagen. Den totala summan som donerades via kampanjen kommer att användas för studerande som forskar- och/eller utbytesstipendier.

I sms-donationerna hade man möjlighet att ge 5, 10 eller 20 euro. Det kom in 413 sms, vilket betyder att Hupa lägger till 413 euro till medelinsamlingen.

Medelinsamlingssekreteraren **Johan Berg** är nöjd med totalsumman. Tanken var förstås också att väcka uppmärksamhet kring medelinsamlingen och locka också privatpersoner att delta i kampanjen.

Låt rektor betala-kampanjen pågick endast under en dag, men medelinsamlingen fortsätter. Det går att donera online, per sms eller via kontoöverföring. Mera information finns på adressen: www.abo.fi/100/sv/hur-donera.

ÖPU UTBILDAR

ÅBO AKADEMIS öppna universitet erbjuder kurser kvällar och veckoslut i hela Svenskfinland. Även nätkurser. Läs mera på www.abo.fi/opu.

PCC VID ÅBO AKADEMI HÖLL INTERNATIONELL INTENSIVKURS I KEMI PÅ ECKERÖ

LABORATORIET FÖR trä- och papperskemi, vid Johan Gadolin Process Chemistry Centre – PCC, ordnade en intensivkurs för doktorander och postdocs 28.8–2.9 på Käringsund Resort & Conference, Eckerö, Åland.

Kursen *Wood Biopolymer Science for New Materials from Trees – Finnish-Swedish Joint Summer School 2016* ordnades i samarbete med Wallenberg Wood Science Center (WWSC) från Sverige och PolyRefNorth forskarnätverket som koordineras från Helsingfors universitet. Det här var andra gången en dylik gemensam kurs ordnades och planer finns redan på en ny om 2–3 år.

Kursen hade 49 deltagare från Sverige, Finland och Danmark samt 11 föreläsare från Finland och Sverige. Eftersom många av doktoranderna har sin bakgrund i andra länder så var stämningen mycket internationell och kulturutbytet intensivt. Kursansvariga för årets kurs var docent **Chunlin Xu** från PCC och professor **Paul Gaten-**

holm från Chalmers tekniska högskola och WWSC, medan **Otto Långvik** agerade som kurskoordinator.

– Programmet var mycket intensivt och späckat med högklassiga och intressanta lektioner och presentationer. Enligt kursutvärderingen var såväl föreläsningarna, grupparbetena som de sociala aktiviteterna mycket lyckade, säger **Stefan Willför**, professor vid laboratoriet för trä- och papperskemi vid Åbo Akademi.

– Förutom en hel del grupparbeten, utomhusaktiviteter och bastubad på kvällarna besökte kursdeltagarna även Stallhagens bryggeri. Den förträffliga värden på Stallhagen bjöd också ut den sista flaskan champagne från 1840-talet som hittats i ett vrak i Ålands skärgård. Det blev dock ingen affär, då priset på 36 000 € översteg kursbudgeten en aning. Det ökända fästingsproblemet satte också lite extra pirr i kroppen, ibland kan det bli lite för mycket natur.

STENSTRÖM DELTOG I STUDENTERNAS VM

JONI STENSTRÖM, studerande i statskunskap vid Åbo Akademi, representerade Finland i studerandenas VM i skytte. Turneringen ägde rum i Bydgoszcz, Polen, i mitten av september.

Stenströms bästa placering blev en femte plats i 50 meter gevär, tre positioner. I de

andra grenarna han deltog i fastnade han på kvalplats. I 50 meter gevär liggande blev det en trettonde plats och i 10 meter luftgevär en 21:a plats.

Till vardags representerar Stenström Raseborgs skyttar. Han är finländsk mästare i 3 x 20 skott luftgevär.

Det finländska laget tog ett lagguld i herrarnas skeet. **Tommi Takanen** stod också för ett individuellt silver. Med i laget var också **Lari Pesonen** och **Eemeli Kurki**.

PARVEZ ALAM FOTO: PRIVAT

Skapar universitetet forskare eller robotar?

Gästkolumnisten Parvez Alam skriver om hur samarbeten med industrin riskerar att lösa upp traditionella akademiska tillvägagångssätt.

UNIVERSITETET, en plats där sökandet efter allmängiltiga sanningar är uppmuntrat, resonerat, bevisat, utmanat, försvarat och allra viktigast fritt. En plats där forskare föds, där unga sinnen närs att erfara den intellektuella frihetens behag, och där de filosofiska färdigheter som behövs för övergången från kunskap till förståelse nedärvs.

Men var finns dessa universitet? En utvärdering av moderna universitetssystem visar en tendens mot förnyade modeller som effektivt monterar ner grundförutsättningarna för vetenskaplig verksamhet och utveckling. Dessa universitet föredrar numera en produktionsrelaterad form för utveckling, vilket i sin tur är ett resultat av att man utvecklat ett överlevandestankesätt för förvärvandet av universitetsfinansiering. Universitetsinstitutioner kan stängas om de inte lyckas erhålla finansiering genom industrisamarbete eller genom statligt understöd. I många fall kräver det statliga understödet i sig en direkt interaktion med industrin, vilket ytterligare begränsar möjligheten till akademisk frihet och öppen forskning.

Länken mellan universitet och industri är i sig inte ett problem. Idén att akademiker kan bidra med ett opartiskt, vetenskapligt omdöme och expertråd i olösta frågor kan tillämpas inom industriell verksamhet, precis som det kan tillämpas inom till exempel offentlig miljövardande, social och medicinsk verksamhet. I själva verket kan det finnas många fördelar på många nivåer av samhället med ett samarbete mellan industri och vetenskap. Till fördelarna och möjligheterna hör ett externt finansiellt stöd för universiteten, skapandet av arbetsplatser på lokal nivå (inom universitetet) och längre bort, tillgången till universitetens forskningsfaciliteter och expertis för industrin, och resurser som delas mellan olika institutioner.

Problemen ligger i hur industrin och myndigheterna drar nytta av akademisk verksamhet i sin *modus operandi*, på sätt som ofta är långt ifrån ideala. Det finns många fall av akademiskt drivna vetenskapliga tjänstefel som befinner sig långt från den akademiska frihetens ideal. Förvrängda resultat, bedömningar vinklade till förmån för det finansierande företags "milstolpar", och finansiella intressekonflikter har upprepade gånger bevisats inom samarbeten mellan universitet och företag, tobaks- och läkemedelsindustrin de mest ökända.

Utöver detta, också i frånvaron av direkta tjänstefel, får universitetsforskare lära sig forska utifrån industriella målsättningar, mycket ofta

under tryck att producera lämpliga leveransklara produkter, med liten eller ingen frihet för öppen forskning även om den skulle vara relevant för projektet ifråga. Oberoende av om det tilltalar oss eller inte, kvarstår det faktum att en retikulär upplösning av traditionella akademiska tillvägagångssätt och vetenskaplig moral är ett potentiellt resultat av vårt fortsatta beroende av att uppfylla industriella målsättningar. Det akademiska systemet fungerar nu enligt samma rättesnöre och är en produktionsökande institution vars själ är den finansiella självbevarelsen.

Om det här fortsätter kommer vi inte längre att driva universitet, snarare träningsinstitut för ensidigt tänkande.

Det finns knappast något tvivel om att detta undergivna, lite robotaktiga karaktärsdrag kommer att föras vidare till unga forskare och studerande, som kan lämna universitetet utan att vara mera invigda i akademiska tillvägagångssätt än de var när de kom. Om det här fortsätter kommer vi inte längre att driva universitet, snarare träningsinstitut för ensidigt tänkande. ♦

Parvez Alam

Skribenten är "Marie Curie Very Experienced Research Fellow" vid University of Edinburgh, tidigare forskare i kemiteknik vid Åbo Akademi.

• Kolumnen är översatt från engelska av Nicklas Hägen.

MEDDELANDEN FRÅN ÅBO AKADEMI

Utgivning och annonsreservering 2016

Nr	Utgivning	Reservering	Material
8	11.11	25.10	31.10
9	12.12	22.11	28.11

Kommunikationsenheten vid Åbo Akademi 2016

Delta i Åbo Akademis jubileumsinsamling

Din gåva bidrar till internationell toppforskning för samhällets och individens bästa och till utbildningen av de experter framtidens Finland behöver.

Vi stöder 100-åriga Åbo Akademi!

"God undervisning utifrån höjda krav."

Torbjörn Kevin
Samhällsdebattör

"Min dröm är att jag skulle kunna bidra till forskning som har hälsofrämjande betydelse."

Iris Lähdeniemi
Doktorand

"Vi forskar i mänskliga rättigheter ur ett globalt perspektiv."

Elina Pirjatanniemi
Professor

"Ingen -krati, -logi, -ism kan ersätta bildning. Utan bildning tynar ett samhälle bort."

Kaj Kunnas
Sportjournalist

Mera information: www.abo.fi/donera

Ta kontakt: medelinsamling@abo.fi, tfn 050 374 4795

Danske Bank: FI96 8119 9710 0166 03 | OP/Pohjola: FI07 5000 0120 3248 18 | Handelsbanken: FI80 3131 1001 4466 85
Nordea: FI29 1733 3000 0105 00 | Aktia: FI79 4055 0012 1616 71 | Ålandsbanken: FI07 6601 0010 2436 16

